
Kaloomte

Noj-ba'ate'elo'ob yo'osal u
nojoch yuumil ti' le Maya
Lu'umo'

Yucateco

Àanalte 1

Mutul

yéetel

U Ka'an-Ajawil

Múuch'-ts'íib

2

U liik'il ti' le
Ka'an-Ajawilo'

Ts'íibta'an tumen

E. K. Bolles

Oochelo'ob tumen

NamSuny Bolles

Oochelo'ob 3D tumen

Dodson Bolles

Suut ts'íibta'an tak Maya T'aan tumen

José Eduardo Montalvo Pool

Hugo Rene Ballado Poot

Rocío Petatillo Balam

Ángela del Rocío Cahum Balam

Noé Santos Chi

Teresa De Jesús Kauil Cahum

Leydi Marleni Canul Cen

Marina Abán Chable

Víctor Manuel Bacab Estrada

13.0.8.2.2 LC, 1 Ik', 5 K'ank'in

21 tu wíinalil diciembre tu ja'abil 2020

Nib óolalilo'ob

William J. Folan, juntúul na'akal-tuukul aj-xook-pak'o'ob (arqueólogo) beyxan aj-ka'ansaj, tu k'áataj teen in ts'íibtik le popolts'íibo'oba' ka'ap'éel ja'ab ka'ache' ti'al in tsikbaltik le wíiniko'ob u k'aylajilo'ob tu kaxtajo'ob ichil le lu'umo' yéetel u xíix le pak'o'obo'.

John S. Bolles, in nool yéetel juntúul aj-xook-beetbil naj (arquitecto), leti'e' u yáaxil máaxe' ichil in baatsil taak ka'ach u k'ajóoltik u miatsil maya. Le tuukulo' pakla'an teen, yéetel tu beetaj in ts'íibtik le áanalte'a'.

David D. Bolles, in taata yéetel aj-xook-t'aan, ts'o'ok u yáantik u xookol maya t'aan ya'abkach ja'abo'ob. U meyajile' mantats'ile' tu p'ataj kuxa'an u maya miatsil ichil in kuxtal, yéetel bejorae' tu yáantaj teen ichil le meyaja' yéetel u tuukul meyaje'.

José Eduardo Montalvo Pool, aj-ka'ansaj yéetel nojkaxan ti' le t'aano', tu yutskíinsaj yéetel tu suut-ts'íibtaj le popolts'íiba' (novela) ichil kastelan t'aan. Beyxane', tu jo'olpóopesaj jump'éel múuch' ti' suut-ts'íib, yaan u jets' óolal yéetel u chuunul óol ti'

meyaj, ichil maya t'aan.

Le múuch' aj-suut-ts'íib ti' maya t'aane' jats' uts úuch u meyajo'ob yéetel alab óolil beyxan u tuukulil meyaj ti'al u bisa'al le kichkelem k'aylaj te aj-xook wíiniko'obo', ti'al u yóojeltiko'ob máaxo'ob xíimbalnajo'ob tu beelilio'ob ts'o'ok úuchak ya'abkach ja'abo'ob.

Tu ts'o'okole', kin ts'áaik u nib óolal ti' in watan, Claudiae', tumen ku chaik in ch'áa-núuktikl le noj-meyaja' in ti'al, leba'ax ts'o'ok u xantal ka'ap'éeel ja'abo'ob ti' in súutukil lekéen mix táan in meyaji'.

E. K. Bolles

Taak in wa'alik in nojoch nib óolal ti' Edward Bolles yo'osal u páajtalil ik meyaj ichil le k'a'abéeta'an noj-meyaj yo'olal le popolts'íib (novela) tu yo'osal u molay uti'al le Kan Ch'i'ibalo' yóok'ol le nojoch maya lu'umo'. Ken xokok le ts'íibo', je'el u tuukulta'al táan k xokik u k'aylaj k úuchbenilo'ob yéetel noj-ba'atelilo'ob yo'osal pets'il-lu'um yéetel u pets'il le petenilo'. Ken ts'o'okoke', le éet-meyajilo' ts'o'ok u ye'esik to'on u yoochel k úuchbenilo'ob yéetel xane' ts'o'ok u ts'áaik to'on ya'abkach nu'ukbesajilo'ob yéetel ki'ichkelem kaambal-tuukul yo'osal le talamil meyaj ti' suut-ts'íibo'.

U múuch'il aj-suut ts'íibo'ob j-taakpajo'ob ichil le noj-meyaja' k'a'abéetchaj u meyajob yéetel jejeláas páajtalilo'ob meyaj ti'al u béeytal u ts'áaiko'ob u jach ma'alobil ts'íib ti' le tuukulo'ob ts'íibta'an ichil u yáax t'aano'ob, je'ex maya yéetel kastelan t'aan. Le ba'ala' tu k'áataj u ya'alik jump'éel nojoch múuk'náalil, yéetel mixtan u ch'éen tuukulta'al, ku ts'áaik to'on nonoj kaambalilo'ob je'exbix bix u beeta'al u bíilal u yáaxil t'aan ti' u

petenil Yucatan, beyxan u beeta'al u naachkúunta'al u bíilalil ti' u láak' xookilo'ob. Beyxane', le meyajila' ku yáantik to'on ti'al ma ka k ch'áaik t'aano'ob ti' kastelan t'aano'ob, ya'ab k'iino'ob ma' k'a'abéeta'ano'obi', tumen yaano'ob ichil Maya T'aan, yaan k'iino'ob chéen k'a'abéetchaj u kaxta'alo'ob ichil ts'iibo'ob ti' k'aylaj. Jump'éeel ki'ichkelem kaambal-tuukulil.

Le éet-meyaja' u k'áat u ya'alik u láak' utsil ti'al k máansik-tuukul, tik junal, u nonojil k miatsil yéetel ik siijkuntik yéetel u láak' lu'um. Ko'ox ts'iib ichil yáaxil t'aano'ob yéetel in miatsilo'on.

José Eduardo Montalvo Pool

Le Ka'an-Ajawilo' ts'o'ok ka'ach u toopol yéetel ts'o'ok ka'ach u naachtal tak xaman tu'ux p'aatal tu beetaj ch'ench'enkil óolak 400 ja'abo'ob. Miatsil teotihuacane', ichil Mutule' (Tikal), ku pets'ik le kaabal maya lu'umo'obo', lebéetike' lelo'oba' j-xíito'ob. Chéen ba'ale', yaanchaj ka'achile' u yáax t'aano'ob tu yo'osal u ch'i'ibal kaanil táan u ka'a liik'il, la'aten tuuxta'ab juntúul aj-k'ub t'aan ti'al ka iila'ak wa u xuul xaamanil kaaje', Maasale', ma' ts'o'ok u ts'íik-kúunsikuba'ob, yo'olal ka beeta'ak jump'éel k'aax t'aan yéetel u túumben ajaw ti' ka'an, Yuknoom Cheene'...

20? ti' Marzo ti' 485? (9.2.10.0.0?) Kan Kitam (70) ti' Mutul ku tuxtik Nacom Báalame' (26?) ti'al u beetik kiblaj tu kaajalil Maasal.

Baalam K'iine' táan u ye'esik tuláakal u juulil yóok'ol le paak'alo'ob yéetel le kaajtalilo'obo' ti' u kaabal maya lu'umo'ob. Le sáasilo' ku ts'u'uykiinsik le sak Sakbeejo' ts'iibta'an yóok'ol le lu'umo', ku molik u chokwil le jaaltúuno'ob jach sáasiltako'ob ku yóoxoltikuba'ob lekéen le aj-xíimbalo'ob táan u máano'ob ichil le beejo'obo' yéetel u maanalilo'ob tu paachilo'ob, je'exbix junmúuch' chak say yéetel mina'an u xuul u xíimbalil.

U k'iimbesajo'ob ti' u chúumukil Katun ti' 9.2.10.0.0 táant ka'ach u ts'o'oko'ob, yéetel le baatsilo'ob yéetel aj-koonolo'obo' ku ka'a suuto'ob ti' u xíimabal-k'uj, u xíimbal kaajo'ob yéetel u xíimbal u'ulab. Ichil le múuch'ukbaj wíiniko'ob, yaan ka'atúul aj-xíimbal-kaajo'ob, yéetel juntúule' u bukintmaj nook'o'ob uts beeta'an ichil u xíimbalil tak Mutul.

U k'iilkabil seeba'an u ch'úulik u taan u yich yéetel u paach je'ex le k'iino' ku tíijsik, yéetel

jujump'éeel xíimbalil ku beetike' u káanantsilo' ku na'akal, beyxan ku bin u p'atik jump'éeel jope'en boonil ch'áajal ku tíijil yéetel ku sutikubaj bey jump'éeel wéek'elil chak-box-boonil ichil u ta'anil beej. Le aj-k'uben-meyajo' yaan k ts'aik u k'áaba' bey Yaax Ch'íich' leti'e' tu machaj cháambelil u paach u pool yéetel tu yu'ubaj u tso'otseel u poole' súul ch'ul yéetel k'i'ik'.

Lekéen le k'iino' ku jóok'sik tuláakal u juul, k'aas tuláakal le aj-xíimbalob tu t'íit'uba'ob uti'al u ta'akikuba'ob ti' le ch'iik léets'balil, yéetel kaxtbil jump'éeel naj yáanal le ch'e'obo' tu tseelil le beejo'.

Le ka'atúul aj-xíimbal wíiniko'obo' tu jets'uba'ob yéetel tu síiskunsaj u yóolo'ob yéetel tu yuk'ajo'ob jump'éeel uk'ulil beeta'an yéetel póokbil ixí'im; ken ts'o'okok jump'éeel suutukil ti' u lúubsiko'ob le chokwil ti' u wíinkilalo', tu seebkúunsajuba'ob yéetel suutnajo'ob te beejo' ti'al u talam xíimbalil, lekéen u je'el le aj-xíimbalob taak u ki' wenelo'ob te bu'utuno'obo'.

Tu áak'abile', le ka'atúulo'oba' tu naats'kunsajuba'ob beyxan páajchaj u paaktiko'ob te

nachilo' u kaajal u chikpajal u kajil Mutul yéetel jujump'éel sáasil te najil k'uj yéetel muulilo' yéetel tajche'ob ku léetsbalo'ob chak, sak, k'an yéetel ya'ax boonilo'ob te kúuchilo'obo'. Ka'a tu yilo'ob ta'aytak u k'uchulo'obe' ki'imakchaj u yóolo'ob yéetel yaanchaj u múuk' óolalo'ob u ti'al u ka'a xíimbalo'ob ti'al u k'uúuchulo'ob tu xuulil beej, kex ka'ana'an u wíikililo'ob yéetel u tuukulo'ob. Le pak'alo'obo' ku suutulo'ob tu ba'pach xa'anil yéetel ta'anil naajo'ob. Koolo'ob yéetel sak beejo'ob ku bisik wíinik tak ichil kúuchilo'ob piixa'an yéetel ta'an. Je'ex bix le ka'atúul aj-k'ub t'aano'ob ku yooko'olo'ob tu kaajil Mutule', le lu'umo'obo' ku sak-kúunsikuba'ob bey saskabe' yéetel jujump'éel pak' boona'an yéetel chak, ya'ax yéetel k'an. Ku xíitik wool ti' le k'áaxo', yuumtsilo'ob wa k'a'ajsajilo'ob ti' k'iimbesajo'ob jats'uts u yilik.

Le aj-k'uben-meyajo' yéetel u áantajil-meyaj tu jaatsuba'ob jujutúulile' j-bino'ob tu yotocho'ob ti'al ka k'aama'ak tumen u yatáano'ob yéetel u yaalo'ob yéetel jak'a'an ki'imak óolal. Le aj-k'uben-meyajo' ts'áab ti' u yaalab síis o'och ka ts'o'ok u janale' seeb

uch u weenel tu k'aan, chéen ba'ale' u yatáane' tu yáax beetaj u yíichkil tial u cho'ik u yaajil.

Tu jeel piik'il k'iine', u k'aay le ma' chika'an ch'íich'o'ob yéetel peek'o'ob tu chuupo'ob le kaajalo', táan u k'a'aytiko'ob u k'uúuchul le Báalam K'iino'. Táankabe', le áantaj meyajo' tu t'anaj u yuum-meyaj, úuchul ts'o'okol u ki'ki' uk'ik jump'éel chokoj yéetel tat sa', le aj-k'uben-meyajo' wa'alaji' yéetel tu ch'áajo'ob beej tak le k'íiwik-ajawilo', kex yaan yaajilo'ob tu wíikilalo'ob.

Tu táankab le k'íiwik-ajawilo', le aj-k'uben-meyajo' tu yilubaj yéetel x-lo'bayen ajawil Tzutz Nik, máaxo'ob miistik yéetel cho'ik tu'ux ku ts'o'okol cha'an; ku ka'ansik u yutskinsa'al bona'anpak' yéetel ku k'áatik túumben nook'il-ch'éenebil yéetel bix ku jats'utskinsaj ti' le ajawil-kúuchil wenelo'.

Le ix-lo'bayen ajawilo' ku ye'esikuba'ob yéetel ka'anal óolil, je'ex bix úuchul u ka'ansalti' yo'osal u chi'ibalile', chéen ba'ale' kex bey u yilk'alo', xleti'e' uts u lúubul yéetel tooj u tuukul yo'osal u x-lo'bayenil. Leti'e' u yóoxtuul atáantsil ti' Kan

Kitam, ba'ale' máax yáax ts'áaj ti' juntúul aal, tumen u yáax ka'atúul x-ajawile' mix tsa'ayo'obi'.

Yáax Ch'íich'e' káaj u naats'a' ti' Ix Tzutz Nik, ki'imaklaj u yóol úuch u yilik, ka'a tu k'áat u yu'ubti' bix úuch u yúuchul le k'iibesajo' tu petenil u pest'la'an kaaj ti' Maasal (Naachtun). Yáax Ch'íich'e' tu tsikbaltaj ti'e', kex u meyaj u kanáatik le k'iibesajo', le ba'alo'obo' ma' j-jóok'o'ob je'ex bix u yáax tuukulta'ano' yéetel tu k'áataj u'uy t'aan wíinik yéetel u yíicham, ajawil.

Kan Kitame' (Jabalí Serpiente) tu k'amaj le aj-k'uben meyajo' yéetel Ix Tzutz Nike' tu x-ts'íik, Nacom Báalame' (General Jaguar) tu x-no'oj yéetel juntúul aj-k'oos u maachmaj jump'éeel k'am jo'ol u ti'al u paach. Kan Kitame' juntúul wíinik yaan 70 ja'abti', u yaal Siyaaj Chan Kawiil II, yéetel u yaabil u nool Yax Nuun Ajiin. Beyxan, juntúul u ka'a suku'un kulajij te lu'umo' ti'al u ts'íibtik tuláakal leba'ax ku tsikbalta'al te múuch'ilo', ichil jump'éeel áanalte beeta'an yéetel xoxot' sóol che' piixa'an yéetel sak ta'anil.

Yáax Ch'íich'e' tu tsikbaltaj u xíimabalil yéetel tu

ya'alaj úuch u k'uchul tak Maasale', tu yilaj le ajawo' ts'o'ok xan u k'amik juntúul u láak' u'ulabo'ob; ka tu k'áataj máax le u'ulabo'obo', a'ala'ab ti'e' aj-k'uben-meyajo'ob ku taalo'ob ti' Dzibanche (Ts'iiba'anche'), u Noj kaajil ti' u Ch'i'ibalil Kan, yéetel ti' yaano'ob uti'al u kanáantiko'ob le k'iimbesaj ku máak'anta'alo'.

Yáax Ch'íich'e' tu yilaj Maasale' u yet máan u k'uuxtaanbal. Tee'tuno' leti' yéetel u aj-yáantale' k'a'alo'ob tuláakal le k'iin máan úuchul beeta'al le cha'ano'. Úuchul u ts'o'okol u táanchumukil cha'anil Katune', u aj-k'uben meyaj u lu'umil ajaw Kane' tu bisaj u yáax ch'íich'i' te k'íiwiko' tu'ux su'utsilkunsa'al tu taan le kaajo', ka ts'o'ok u loxik pachil u poole', ka j-pu'ul tu'ux yano'. Chíika'an ti' Maasal úuch u k'ex u yet máan, beyxane' ma' taak u bo'otik u kaajil Mutul ichil le ja'ab je'elo'. Ts'o'ok u tsikbal Yáax Ch'íich'.

K'iin julik pach naj, pachil u nook'il ch'éenebil te joolo', tu'ux ku wenel le ajawo' p'áatal ejoch'e'en yéetel jach ch'ench'enkil. Nacom Báalame' tu tuukultaj le ba'ax úuch ichil u ja'abil kanlajun

k'aalo'ob ka'ache', Mutule' j-púuts' ka'ach tu lu'umil ajaw Kan yéetel tu beet u lu'usal u ch'i'ibalil Kan tu xamanil Dzibanche, tu'ux ken u jo'olpóoptik u yáalab p'áatalti'o'.

Ka'ach Maasale' jump'éel noj lu'um p'áatal tu xuul xaman ti' Mutul, tu'ux úuchile' k'ajóolta'an je'ex u xuul le miatsilo'obo', t'aano'ob, koonolo'ob yéetel u páajtalil ichil Mutul yéetel Kan. Bey mina'an u páajtalil u yilik ti' tuláakal koonol tak tu beelil ja' p'áatal nojol ichil kaabal lu'um tak ti' nukuch kaajo'ob p'áatal xaman te péetenila', u múuk' Kane' ma' jach nojoch'i', tu'ux ku beetal u betik ba'axo'ob k'áata'anti' tumen u yéet najilo'ob, paaklan meyajilo'ob yéetel u k'uxtaanbalo'ob, yo'osal beyo', u yil u jóok'ol ti' jump'ít le koonolo'.

Ba'ale' beejlae', ku jóok'ol jump'éel túumben k'aaba' ichil u yoochel u k'aaxil xaman, Yuknoom Cheen, ba'ax úuchul yéetel u yúuchben láak'o'obe', le ajawa' ti' u ajawail Kane' ku táaktal u pets'ik u láak' kaajo'ob. U noj lu'umil ajaw Kaane' táan u yaajal ichil u wenel tumen k'a'anan u beeta'al ba'ax séeb yéetel jach jaaj beetbil uti'al u je'elsal le

túumben sajkunsajilo'. Úuchul u máansik u sáajakil ajaw Kan Kitame', tu beet jump'éel t'aan uti'al u ch'a'ik Maasal, tu'ux ma' óota'ab ti' tumen Ix Tzutz Nik, tu'ux ku ya'alik u yíichame' nojoch máak yéetel mina'an ti' u múuik'il yo'osal le jach k'a'anan ba'atelo'. Beytuna', ts'áabti' u jala'achil u tuukul meyaj kiblaj ti' Nacom Báalam. Mix junteen yéeyta'ak juntúul xi'ipal taaj paal ti' u yilik jump'éel ba'al jach taaj ka'anan ti' Nacom, yeeya'ab tumen jach k'ajóolta'an, yaan u múuk', taak u jóok'ol taanil yéetel jach uts u lúubul ti' tuláakal máak. Leti'e' tu k'amaj le meyajo' yéetel tsikbe'enil, ba'ale' tu ta'akaj u ki'imakóolil ichil u wíinkilal.

Nacom Báalame' j-máan u yil tuláakal otoch yéetel ta'aklanbile' tu múuch'aj u yéetailo'ob je'ex Jolkano'ob te ba'atelila'. Báalam K'iine' ma' tu yáax jach ye'esubaj úuchul u máan máako'ob tu beejil j-koolnáalo'ob tu'ux ku bino'ob u meyajto'ob xi'im, k'uum yéetel u jeel páak'alo'ob.

Ta'aklanbile', káaj u j-bino'ob ichil sak beej ku tsayik kaaj yéetel u jeel kaaj, yo'osal ma' u máano'ob tu jach noj sak beejil Maasal. Tu chíinil k'iine',

aj-ba'atelil máake' je'el u bo'oytubajo'ob yaanal k'áaxo'ob, beyxan p'áato'ob ma' u péeko'ob yo'osal ma' u ka'anlo'ob, u xupiko'ob ja' wa ka p'áatak mina'an u múuk'o'ob. Kukupkil u yiik'el le k'áaxo', beyxan tu taan jump'éel noj lu'umil yaanti'ob, jets'a'an yaanik, ch'eench'enkil, tu'ux le máako'obo' chilantako'ob tu taan Báalam K'iin.

Nacom Báalame' tu machaj u ka'amat yeej u máako'obe' tu j-k'ucho'ob u nu'ukulil u ba'atelo'ob. Ts'o'oke', áalkabnajo'ob te beejo', tu'ux ku beetiko'ob u toojol péek' tu pach koot, chéen úuchul u k'uchulo'ob náats' tu yotoch ajaw tu k'iiwikil le noj kaajo' tu li'iso'ob u t'aano'ob yéetel u kíilbal ba'atel.

Le máako'obo' óoko'ob te otocho'obo' yéetel u ka'amat yeejo'ob, tu'ux tu lóobito'ob le máaxo'ob ku wenelo'obo'. Chu'uko'ob yéetel jiita'abo'ob te beejo'. Nacom Báalame' óok tu noj najil jala'ach tu'ux tu chukaj Kutz, u ajawil Maasal, tu'ux Kutze' tu k'ububaj uti'al ma' u ba'atel. U kaajnaalo'ob Maasale' tu múuch'ubajo'ob uti'al u yilko'ob bix u bisa'al u ajawil yéetel u máakil, bix u ja'atal u nook'o'ob, bix u k'a'axal u k'abo'ob yéetel bix u

pe'ets'el u pixano'ob. Chéen u yóok'ol xuuno'ob yéetel u paalalo'ob ku yu'ubk'aja' ichil le noj kaajo'. Leti'o'be' ku ch'uykubajo'ob yéetel ku bino'ob paachil le k'uxtaanbalo'ob je'ex u bin u náachtalo'ob yóok'ol sak beej. Ts'o'oke j-lúubo'ob te beejo', óok'onajo'ob, ku cháachik u poolo'ob yéetel u nook'o'ob tak úuchul u sa'atal u t'aano'ob, u nook'o'obe laaj jaaja'ato'ob. U kaajnáalilo'ob Mutule' ts'o'ok u yóojeltiko'ob yo'osal le ba'ax úucho' la'aten múuch'lajo'ob ya'abkach máako'ob tu joolil u xamanil Mutul. Le máako'obo' ku naach paakato'ob, ch'éech'éenkil yéetel jets' óol táan u pa'atiko'ob u súutukil. Ti' u naachil u yiik'alil le sak beejo', le taankelem Nacom Báalamo' j- chíikpajij yéetel u nu'ukulil ba'atel, beyxan ki'ichkelemkúunskubaj yéetel u nook'il ba'atel, u k'aaxmaj u tso'otsele u pool yéetel u xáanab, beeta'an tuláakal yéetel u k'ewelil chak mo'ol yéetel u óok'ot boonilo'ob. Tu taane', yaan u yajawil k'ajóolta'an je'ex Tseek' Peek' (Cráneo de Perro), leti'e' u machmaj tak tu ka'anlil u wóolisil lakam piixa'an yéetel u k'u'uk'mel Mutul. Paachile', ku taal u

múuch'il jolkano'ob, wa jaytulo'obe' táan u jirichtiko'ob u yóotsil máako'ob Maasal.

Le máako'obo' tu laaj je'ubajo'ob, le molay k'atuno' j-ook te noj kaajo' ichil u ki'imak óolil, le máako'obo' ku machko'ob ch'iit yo'osal u ts'áajbal booyil ti' le molay k'atuno', beyxane' ku puliko'ob ch'iit tuláakal le beejo' uti'al u ts'áabal tsikbe'en tu xíimbalo'ob. Nacom Báalame' leti' bisik le múuch' xíimbalo' tak te noj-najil jala'ach, Kan Kitame' yéetel Ix Tzutz Nike' leti'ob k'amej. Te'elo e'esa'ab u chuuka'anil máak Maasal tu'ux tu taan tuláakal máake' laaj tse'el u yíich'ako'ob yéetel u yaaj áawatil. Nacom Báalame' tu chaachaj u tso'otse'el u pool u ajawil Maasal ts'o'oke' tu ye'esaj tu taan Kan Kitam yo'osal u sáasal u si'ipil, ka u'uya'abti'.

Yaan ka'ach u sáasa'al u kuxtal Kutz, ma' yo'osal u yóotsili', tumen wa ma' k'ala'ane', Maasal ma' u ts'áaik juntúul túumben ajaw, yéetel le noj kaajo' yaan u chíimpoolkunsikubaj yéetel u k'ubkubaj ti' Mutul. Chéen ba'ale', u yuumil Maasale' ma' ch'a'ab ti'ob óotsili', Nacom Báalame' chéen ch'a'abil úuch u xotik u poolo'ob yéetel jump'éel si'in-tun ka'amat.

Le wiinkilalo'obo' láaj j-lúubo'ob je'ex u k'abche'obe', u máakil Mutule' ki'imak u yáawato'ob je'ex bix u bin u kíinsa'al u chuka'anil máak. Úuch u ts'o'okol le cha'anilo', le máako'obo' áawatnajo'ob yo'osal nojbe'enil Nacom Báalam, yo'osal u aj-ba'atelil k'iin, yo'osal u ts'oysaj yóok'ol Maasal yéetel yo'osal máax chukik u ajawil Maasal.

Ix Tzutz Nike' ki'imak u yóol yéetel u sáajkil máak tu lu'umil ajawe' j-luk'ij.ba'ale', tuláakal jak'a'an óol ku ye'esa'al ti' Nacom Báalame', tu sajakúunsaj Kan Kitam, beyo' tu tumentaj u yaantal jump'éel yaaj ts'iibóoltiti'.

Nacom Báalame' tu k'amaj ya'abkach síibal tu yotoch ya'abkach k'iino'ob ka ts'o'ok le ts'olajo', Bey mina'an u xuuno', ya'abkach báatsilo'ob tu ye'esukabajo'ob tu yiknal yo'osal u yaantal u xuun, leti'e' ku k'áatchi'tik ti' Tseek' Peek' máax ilik u k'aasil ichil jejeláas ch'úupo'ob.

Nacom Báalame' táan u kóojolti' jach táaytak u k'uchul u nojochil, lebéetike' taak u wojéeltik bixi' kun binti' ka túun tu beetaj u yilmajta'al tumen juntúul Chilam wa juntúul j-tumen. Le k'iimbesajo'

beeta'ab tu yotoch, chéen Tseek' Peek' yéetel u yaal Chilam tu yilo'ob. Ya'abkach síjbalob e'esa'ab ti' Chilam; leti'e', le nojoch máako' tu jóok'saj ixi'im yéetel u sáastun ts'íibta'an tu ts'e'el.

Ka ts'o'ok u tuukul Jun súutuke', le óotsil Chilam tu ye'esaj yéetel u kíimile' ajaw Mutule', Nacom Báalam yaan u p'aatal bey juntúul ajaw, yaan u p'aatal bey Kaloomte Báalam, u noj-jala'achil le ajauwilo'. Chéen ba'ale' tu ya'alaj u jeel ilmajil, u k'eex-ajawile' yaan u kíinsik lemáax ku p'aatal u ajawil Mutul.

Le táankelem Nacome' yéetel u yajawil ki'imakchaj u yóolo'ob yéetel le ilmaja'; yéetel u nojbe'enil u tuukule', j-káaj u tuukultik u ts'o'okol u beel yéetel u yaal Chilam, yaan k wa'alik bey Ix Ch'upul T'u'ul, ken ts'o'okok u beeta'al le tuukulo', tuuxta'ab le payt'aanilo'ob tak tuláakal u lu'um-ajawil ti' Mutul la'aten le máako'obo' tu tuukulto'ob ba'ax ken u siio'ob. Tu k'iinil le ts'o'okol beelo' ya'ab x-ch'úupo'ob múuch'lajo'ob tu paachil u naj nacom. Le iik'o' séeban úuch u booxta'al yéetel u búuts'il le iik ku k'éelalo' yéetel u book le

chakbil kéejo'

U nojchil yéetel u cha'anil le k'iimbesajo' ku ch'aktik u jeel k'iimbesaj ts'o'ok u beeta'al ti' ajawil; u k'ajóoltalil Nacom Báalame' tu t'íit'ubaj tak tu ts'o'ol otoch Mutul.

Kex ts'o'ok u beele', nacome' Yanchaj u bisik jump'éel kuxtal bey ma' ts'o'okan u beele yéetel óotsilal k'ana'an u p'aatal te yotoch' ts'áan ti' Nacom, chéen ba'ale' mu cha'abal u k'amik u xuum tu yotoch, Nacom Báalam ku máansik ya'abkach k'iin yéetel u jolkano'ob; sáansamal Ix Ch'upul T'u'ul ken u bisik u yo'och yéetel ku p'aatik te joonajo', ku yu'ubik u t'aan u yíicham yéetel u yajawil, Tseek' Peek' tu paach le nook'il ch'éene'ebil beeta'an yéetel piits'.

486 ti' Octubre? Chak Tok Ichaak II (10) ku máak'antik u k'iimbesaj yo'osal u k'exel ajawil

Jump'éeel ja'abil ts'o'ok u máan ti' le ts'oysaj ti' Maasal, Kan Kitam yéetel Ix Tzutz Nike' tu máak'antajo'ob ba'alo'ob ti'al le k'exel ajawilo' ti' Chak Tok Ichaak II (nojoch iichak buuts'), uti'al u k'ajóolta'al je'ex u aj-k'eex ajawil tumen le máako'obo' yéetel u yaantalti' toj óolal. Bey u k'aaba le paalo' yo'osal le úuchben ajawilo', lemáax tu liik'subaj tu taan Teotihuacan. Chéen ba'ale', le k'aaba'o' ma' tu ts'aaj ya'ab múuk'i' te ch'i'ibalo' tumen le paalo' chichan úuch u síijil, yéetel u xeet'el u xuul u chi'. Táan u tsikbalta'al tu yo'osal Kan Kitame', tumen le paalo' táan u ye'esik u nuumi'.

Le yuum k'iino' tu ka'ansaj bix u tumenta'al jump'éeel k'uben te paalo', juntúul paal lajun u ja'abo'ob ma' ki'imak u yóol, ka a'ala'ab ti' k'a'abéet u jóolik u keep, yéetel yaan u k'i'ik'áankil aakta'ak ya'abkach aj-cha'ano'ob. U k'iinil le k'iimbesajo' ti' k'eex ajawil, le kaajo' múuch'lajij te k'íiwiko' tu'ux yaan ya'ab jaanal yéetel ya'ab u láak' ba'alo'ob ku

yúuchul láayli'e'. Kan Kitam yéetel Ix Tzutz Nike', u taako'ob u ki'ichkelem nook'ob, yéetel tu chunsajo'ob jump'éeel xíimbal tak te noj-naj jala'achil tak tu yook le naajil k'ujó'. Te'elo, Chak Tok Ichaak II tu paaktaj le éep'o'obo' tak tu naajil k'uj tu'ux ku pulik buuts' te ka'analo'. Le paalo' j-ook u sajakil, ma' tu yóotaj na'akal le éep'o'obo' yo'olale' le yuum k'iino'obo' tu maacho'ob tu ka'ab yéetel tu jíito'ob te ka'analo', táan u yáawat yéetel táan u ch'ootkubaj. Kan Kitame' ma' tu yilaj paachil yéetel tu meetaj ma' tu yilaj su'utsil ba'ateel. Tu ka'analil le muulilo' yéetel tu taan u naajil k'uj, le paalo' ma' páajchaj u péek, leméentik Nacom Báalame' tu yáantaj yéetel tu beetaj le k'ubo', láayli' táan u yóok'ol le paalo'. Nacom Báalame' tu ya'alaj ti' Tseek' Peek' táan u na'atik ba'axten leti' ku p'aatal ajaw ket le x-la paalo'.

Le paalo' nojochchaji' yéetel tuláakal ts'áaj óolil yéetel kanáan bey juntúul u yaal ajawba'ale' le ma'alobil kuxtala' ku taasik k'ak'aas ba'alo'ob, yo'osale' leti'e' ku yeyik le buka'ajo' ket le talamilo' beyxan ka nojochchaj suuk u yaantal yéetel le

x-k'o'olebil te noj najil jala'acho', naach ti' u tuukulil múuk' ti' u jeel paalal. Kan Kitame' táaj mina'an u múuk' óolal yéetel u paal, u paale' taj minan u múuk' óolal yéetel leti'. U táankelem aal ajaw ku p'aatik tu'ux ku yúuchul le báaxal wóoliso' yéetel u yáax p'uuch, wa ku ya'alik jach chokwoj k'iin ti'al u bin ts'oon. Ka'ache ki'imak u yóol chéen lekéen táan u xookol tsikbalob yéetel le tsool k'iino'obo' tu najil le ju'uno'obo' te noj-najil jala'ach yéetel u najilob kuj. Tak xan ku máansik ya'ab k'iino'ob, tak áak'abilob ti'al u yóojeltik yo'olal u ch'i'ibal wa táan u kanik yo'osal u jaabilil le áalkaab eek'o'obo'.

Kex ichil u t'ona'an wíinkilil yéetel u tsikbe'enil je'ela'an, tuláakal yóok'ol kaaba' uts u yila'al tumen seeba'an u t'aan, yaan k'iine' je'el u páajtal u ya'ala'al ba'al ti'e'; yaan k'iine' le aj-k'ooso'ob yéetel le paalitsilob' ku k'eeyiko'ob; tak kex táankelen paale' ku betiko'obe' chéen yo'olal u p'uja'anil ba'ale' mixbik'in yéetel ts'áaj óolalil.

Uti'al Nacom Báalame', máax a'ala'ab yaan u p'aatal le k'áanche' ajaw ti' Mutul, le ya'abchaj le ja'abo'obo' yéetel jump'éeel taj múuk' óolal

jujump'itil táan u bin u sa'atal, ka j-jo'op' u p'etiko'ob le Chilam máax tu ts'áaj u tuukul ku lúubsik u yóol sáansamal. U yaakunaj ti' Ix Ch'upul T'u'ul táan u bin u sa'ata'al xan, chéen u yilik bey ba'al mina'an u yóol, chéen ba'ale' leti'e' yaanti' jump'éel nuxi' yaakunaj tu yíicham yéetel jujump'éel toopil ku tumentik ti' tumen leti', -leti'e' ku beetik ka'apel múuk' ti'al u kanáantik yéetel u ts'áaik u yaabilaj, chéen yo'olal u tuukulil jump'éel, leti'e' yaan u na'atik u yaakunaj yéetel u yóol. Chéen ba'ale', jujump'éel kulpaachile', sáansamele' Tseek' Peek'e ti' yaanij yéetel ku suutul u mas naats' láak'inal, k'iin yéetel áak'ab.

Nacom Báalame' chuuka'an u yu'ubikubaj, bey juntúul ba'alche' k'a'alane', yo'olale' sáansamal ku núukik yéetel le'ekel beyxan p'uujanil; ba'ale', bey jump'éel beel ti' kaxtik kuxtal, tu ka'ansajubaj yo'osal uti'al u p'aatal ichil jump'éel yaaj óolal. Yéetel u náay ti' pixan, leti'e' páachaj u kuxtal, yéetel u yatano' j-tsa'ay u tu'ubsike'.

**488? U kíimil Kan Chitam (Kitam.). (73?)
Yéetel Chak Tok Ichaak II (12?) ku p'áatal
ajaw.**

Nacom Báalame' tu yóojeltaj yaan u k'uchul u bo'olalil u k'iinil ka kaxta'ab tumen juntúul aj-kanáan tu yilaj kíimen juntúul u k'ala'an Masal, Kutz. Ix Tzutz Nik tu tsolaj ti' Nacom Báalam ka u kanáantal u wiinkilil wa ka múuk'uk tu lu'umil le yotocho', tu k'áataj ka xiix u kanantal le kúuchilo' yéetel ka bisa'ak janal sáansamal, bey le ajawo' láayli' kuxa'ane, bey le máako'obo' ma' u yóojeltik úuch u kíimil.

Ba'ale', je'exbixe', le péeksilo' t'íit'a'ab te beejo'obo' yéetel chéen wa jayp'éel k'iino'ob, Maasale' ts'o'ok u yeyik juntúul túumben Ajaw, mas k'aasil, le múuch'táambal yéetel Yuknoom Chéen, tu lu'um-ajawil Kan, ts'o'ok u jets'ta'al. Ti' tuláakal le kaajo', táan u tsikbalta'al yo'olal t'o'ona'alil Kan Kitam yéetel a'ala'ab leti' tumentik u sa'atal u pets'il Maasal.

U ke'el ti' u k'iino'ob ke'el yóok'ol le kaajo', yéetel lekéen le wiiniko'ob táan u beetik suuk u

beetiko'ob, ku yu'uba'al jump'éeel sajkil, sajkil je'exbix u yu'ubik juntúul ba'ax táan u kaaxtal ti'al ka kíinsa'ak lekéen u naats'a'al juntúul aj-kíinsa'al ba'al ma chika'ani'. Kan Kitame' tun tu yilaj jump'éeel páajtalil ti'al u ka'a liik'sik-óoltik u tooj óolalil yéetel tu payt'anaj u éetailo'ob ti'al u pikch'intej jump'éeel túumben jobom ts'oon, chéen ba'ale' te suutukila', leti'e' yaan u ts'áaikubaj bey u nojoch áantaj-máak ti' u kaaj, kex lelo' u k'áat u ya'alik u beeta'al u jeela'an tuukul ti' leba'ax u k'áat Ix Tzutz Nik.

Ti' u jejeláasil ti' le ts'o'ok ba'atelil, Kan Kitame' tu múuch'kíinsaj jump'éeel ya'abkach k'atun tu'ux yaan táankelem paalal ti' le lu'umo'ob yéetel kaajo'obo' báakpaach Mutul, jach jejeláas ket le chichan k'atun múuch'il tu yáax máak'antaj. Ti' le suutukila', le táak'ino' bílalchajij ti'al u buukíinta'al le aj-ba'atel wíiniko'obo' yéetel óot'elo'ob beyxan boonilo'ob; yéetel xane', j-ts'áabal ti'ob jump'éeel tuunichil ka'amat yéej ti' jujuntúulo'obe'. U yóot'el juntúul kitam u nook' le ajawo' yéetel u pool le ba'alche'a' bílalchajij ti' leti'e' bey jump'éeel uts xaaxet' tu tso'olel u pool, yéetel u p'iich utskíinta'an

yéetel ya'ax k'u'uk'umel sáasalil ti' ch'iich' Ketsal.

Yaanal u léembalil Baalam K'iine', j-na'aksa'ab te ka'ano' le piixa'an nook'o' yéetel u k'u'uk'umel ti' Mutul yéetel u chiichnak óol ti' le aj-cha'anilo'ob yéetel u beejil aj-koonolo'ob, tu taanil ti' nojoch tuunichil ka'amat yéej ku lomik le ka'analo'. Jump'éeel ya'abkachil xookil ti' baako'ob yéetel tunk'ulo'ob tu paxajo'ob u noj-k'aayil lekéen Kan Kitame' táan u na'akal tu k'áanche'il-ajaw ti'al ka máansa'ak yóok'ol ti' tuláakal le wíinikilo'ob ti' Mutul.

Tu paach le ajawo' ku xíiimbil Nacom Báalame', le aj-tsool xikinil ti' múuch' ba'atel wíiniko'ob yéetel u jo'olpóopil le yajawil múuch'ilo', lemáax xane' u buukíintmaj oot'elo'ob yéetel k'u'uk'umo'ob je'exbix u ajawil, chéen ba'ale' leti'ob chéen jump'íit. Tu paach leti'a' ti' yaan Tseek' Peek' yéetel le jolkano'obo', yaan u yalab óolal yéetel u jaajil óolal jujuntuulil tu yo'osal u tsikbe'enta'an ajaw Nacom.

Jump'éeel chuka'an cha'anil u múuch' xíiimbilil ti'al ka jóok'ok ti' le kaajo', ku yila'al yéetel ku yu'uba'al; le ba'al unaj u beeta'al ma' jump'éeel

k'aala'an t'aan, Kan Kitame' u k'áat ka óojelta'ak táan u naats'a'al juntúul u mas nojochil k'uuxtaambal tumen u kaajnáalo'ob ti' Mutul, yéetel ka seen sajakla'ako'ob yéetel ka chíichnaklajo'ob. Chéen ba'ale', je'exbix u sa'atal le k'atun te bu'utuno'obo', Ix Tzutz Nik tu múuk'aj u k'abo'ob yéetel jump'éel sajkil ku lomik u nak', yéetel ku beetik u suut u pool.

U túumben ajaw ti' Masal yéetel kaajnáalo'ob tu yeyajo'ob jump'éel bu'utun ku chuunul ti' jump'éel kool ti' naal tu táankabil Masal, ti'al u k'amiko'ob Kan Kitam. Ka j-k'uch le k'uuxtaambalo', tu yilaj junmúuch' nojoch k'atun ku t'íit'besikuba'ob tu tseelilo'ob ti' tuláakal le chuun ka'anile' tak lak'iin. Chichan óol tu yu'ubajuba'ob ket u jeelo'ob tumen leti'obe' chéen jump'éel lajun xeet' ti' u nojochil le k'atuno'.

Le ka'ap'éel k'atuno' jeets' tu beetajo'ob ti'al je'ex ma' ka sa'ata'ak u múuk' yaanal le Baalam K'iino', leba'ax táan u tíijsik tuláakal le ba'alo'ob yaan tu taanil, ba'ale' tuxta'ab le nacomeso'obo' ti'al u k'aax t'aanik toj óolal yéetel le k'uuxtaambalo'. Chokwoj le chíinil k'iino', yéetel le nacomeso'ob

táan u chúujul u yooko'ob chéen u xíimbalnako'ob yéetel ken u pe'echetik lu'umo' wa tuunicho'ob chéen xi'ik tu chúumukil le koolo' yéetel ken u ts'áaikubaj ki'imak óolalil. Le k'aax t'aano' chéen jump'éeel ma'alob t'aan, yéetel tuukulbil Masale' mix táan u lúubsikubaj yéetel Mutule' mix táan u k'ubikubaj.

Le nacomeso' suutnajo'ob tu molay k'atun yéetel tu puulo'ob u ba'atelil awat ka liko'ob ti' tuláakal k'óom ku tumentik u t'aan tak le k'a'axobo' ku ts'áaik bo'oyil ti' cha'an máakilo'ob ti' Maasal. Kam Kitame' ku yilik u taanilil le jats' tak tu k'áanche' ajawe' yéetel tu ya'alaj ti' Nacom Báalam ka u yilik u tseel xts'iik yéetel ti' Tseek' peek' ka u yilik u tseelil xno'oj. Yéetel u t'aan, peeksilo'ob yéetel juum baakel beyxan lakam ti' Mutul j-chun u peeko'ob táanil.

U ki'imak óolalil ajawe' tu ts'áaj u yóol u meyaj máakilo'ob ka sa'at u sajakililo'ob wa u tuukulo'ob. U múuk'iil jach ya'ab yo'osal le meyaj máako'ob j-lúuko'ob te tsoolil ka áalkabnajo'ob chiich tu taan molay k'atun ti' Maasal chéen yo'osal u p'a'atal meyaj máako'ob ti' tok tuunich ka kíinsa'ako'ob,

yo'osal ku p'uujulo'ob u yéet-meyajilo'ob yéetel ku lench'iichkuba'ob taanil yéetel múuk'il.

Chéen p'a'at ma' u paajtal u yaantal te tsoolilo', Kan Kitame' tu bisaj u aj-kanáanto'ob tu taan Maasal. Leti'e' ma tu tselaj u yich yóok'ol u ajawil ti' Maasal ka ts'o'ok u aj-kanáanto'ob, yéetel múuk' óolal, u máansiko'ob yéetel u peeko'ob u nu'ukulil ba'atel yéetel ku meetiko'ob u bin paachil u chimalo'ob u k'uuxtambalil tumen taanile' j-chuun u bin yéetel u k'ubikubaj.

U yiik'il le najo' ku chuupul yéetel áawato'ob alajbalo'ob ti' le aj-cha'anilo'ob ti' Maasal; Kan Kitame' jach uts yéetel ts'oysaj óol u yu'ubikubaj, leti'e' j-bin taanil ti' u yóotik u yookol te tu'ux táan u kanáanta'al, yéetel u yoklik le ajawo' ti' Maasal yéetel jump'éel ts'oysal ma'alob beeta'an yéetel seeba'an. Nacom Báalame' tu yilaj u chúumukil ts'iit ts'o'ok' seen naachta'al yéetel yaan sajbe'enil. Tu yu'ubaj u jach k'áana'alil u yáantik le ajawo' yéetel yo'osal u ye'esik u alab óolalil, ba'ale' jump'éel tuukule' tu tumentaj u paaktik ba'ax mu yúuchul tu tseelilo'ob.

Kan Kitame' j-bin táanil ka tu p'aataj u tsoolil ti' ba'atelil; u tsoolil ti' Maasal j-k'a'alab tu paach. Tak naachile', Nacom Báalame' béeychaj u yilik bix Kan Kitam u paaktik u k'aala'al u léechil yéetel bix u paaktik leti'e' yéetel sajakil tu yicho'ob. Le ajawo' j-sa'at tu paach jump'éel tsool múuch' aj-ba'atelo'ob yéetel le k'uuxtaambalo' tu k'aalaj ka ts'o'ok u lúubul k'aanche'il-ajaw yéetel j-p'aat chúumuk ya'abkach ka'amak yéej.

Ka tso'ok u saata'al ajawe', Nacom Báalame' p'aat bey u nojoch jala'achil ti' k'atuno' Mutul yéetel tu ya'alaj ka xiko'ob u yáanto'ob le máako'ob ma' pajchaj u jóok'sa'alo'ob. Tu múuch'uba'ob yéetel tu yoto'ob u kíinsajil u ajawil ti' Mutul. Ka ts'o'okoke', Nacom Báalame' tu ka tsolaj u k'atun, yéetel u ch'áaik u yutsil ti' u taalamil le k'uuxtambalo', tu beetaj jump'éel kiblaj ti'al u kaxtik u wíikilil ti' Kan Kitame', ti'al u ya'alik ka xi'iko'ob ken ts'o'okoke'. Le aj-ba'atelo'ob ti' Mutul toopnajo'ob, pu'uts'ulnajo'ob ti' u kuchil ba'atelil, yéetel le máako'obo' tu ch'íinajo'ob tuunich, k'ak'aas t'aano'ob yéetel pooch'ilo'ob ka j-kaaj u bino'ob,

je'exbix ba'alche'ob.

U x-ch'úupilo'ob ti' Mutul ke'ex u yóojeltik k'aas úuch u bin tu yíichamo'ob, ku seen pa'atiko'ob yéetel ki'imak óolalil te jool xamanil le kaajo', ku chíchnaklajo'ob yéetel ku liik'ilo'ob ti' leba'ax ku taal taanil. Le k'atuno' táantik u chuunul u yilik te naachilo' ti' sakbeej ka tso'ok u chuupilo'ob ti' Mutul áalkabnajo'ob úuch ka yiliko'ob u yichamo'ob yéetel u mejen paalalo'ob. Awato'ob yéetel óok'olo'ob tu ch'úupo'ob beelo'ob úuch u paakta'al kíimeno'ob yéetel úuch u yu'ubej le bíinilo'. Yaan ch'úupo'obe' ma' páajchaj u yíiliko'ob u yaakunaj ka u k'áatko'ob tu'ux tu p'aato'ob. Wa jaytúul x-ko'oleo'obe' óok'olnajo'ob yéetel tu k'áatajo'ob tu'ux p'aata'an u yíichamo'ob ka tu yilajo'ob minano'obi'.

U wíinklal Kan kitame' táan u bisa'al icchil jump'éel k'áanche' táantik u máak'antal, ka ila'ab tumen ix Tzutz Nike' áalkabnajij yéetel tu pulubaj yóok'ol le yuum ts'o'ok u p'aatal bey bak' mina'an u kuxtalil, yéetel k'aas u book.

U kaajnáalo'ob Mutule' ts'o'ok p'aatal mina'an u

múuk', je'el u páajtal u yiliko'ob buka'aj naachil Kan ku bin u k'uchul yéetel tso'ok u topik u ajawil, ku yu'ubik sajkil. Chéen ba'ale' Nacom Báalame' j-p'aat yeetel u pool tojkinil; u yicho'ob ti' tuláakal le wíiniko'ob ku kaxtiko'ob múuk' óolale', kali'ikil, kuulanil tu jump'èel tùnich, Chak Tok Ichaak Iie', táan u yook'ol yo'osal u yuum yéetel Mutul.

Seeba'anij, junmúuch' tsool xikini tu múuch'kintubaj ti'al yalik máax ku p'a'atal ajaw ti' Mitul. Te kaajo'; te nojoch naj ku tsikbalta'al yo'osal u k'a'ananil u yaantaj yéetel juntúul múuk'a'an ajaw ti'al ka páajchaj u yaantal kuxtalil te sajbe'enil táan u bin tak xaman. Ka xíimbalnaj te beejo', le Nacome' je'el u páajtal u yu'ubik u ya'ala'al Kaloomte Báalam ti' leti'e'. (Báalam nojoch jala'achil) yéetel tuláakalo'ob ku pa'akta'alilo'ob yóok'ol leti' ku beeta'al yéetel chíimpoolil yéetel ki'imak óolal. Ix t'u'ul ku yu'ubik utsil yo'osalu yilik bix ki'imakta'al u yool u yíicham ka ts'o'oke' kex ma' u ye'esik yaabilaj, ku yak'a'atal u wenel tumen ku janal yéetel ku tsikbal yéetel aj-alab óolil Tseek' peek'e', takxan ku xíimbaltik u yuum, le Chilamo', ti'al u k'a'atikti'

ba'alo'ob.

Ts'o'ok túun, t'aana'ab le nacomo' ti'al u múuch'ikubaj te múuch'-tsool-xikinil yo'osal k'eexajil u láak' ajaw, alab u yóol ti' u tuukul te múuch' taambalo', ma' tu yu'ubaj u k'ana'anil ti'al u ya'alik u jets'il tuukul. Le múuch'-tsool-xikinil j-chun u t'aano'ob yéetel bix yaanille lu'umil-ajawo', ya'ab u jujuntúunile' tu ye'eso'ob ba'alo'ob táantike' u yúuchul kali'ikil u láak'o'obe' tu ki'iki t'aano'ob Nacom Báalame' yo'osal u kanántik le kaajo' yéetel u múuk'il; ken ts'o'oke', Ix Tzutz Nike' uts t'aanaj yo'osal ch'i'ibal, suukanil yéetel tuukul yéetel t'aano'ob jach jats' utstak. U t'aane' jach u'uya'abij yéetel juum bey jach jats' uts yéetel u toojil chéen úuch u yila'al ki'ki' t'aano'ob tumen le múuch'-tsool-xikin. Jujuntúulil, tuláakal le máako'obo' tu ya'alajo'ob u yáantiko'ob Chak Tok Icaak Ile' bix u láak' ajaw ti' Mutul. U ts'o'ok u ts'áaik u t'aane' leti' Nacom Báalame'.

Ix T'u'ule' mix táan u pa'atik ka úuchuk le talam ba'ala'úuchul ti' u yíicham te áakabo'. Ka ts'o'ok u yilik u yich leti'e', tu ch'áaj u yiik' chaambelil yéetel

tu ta'akubaj ichil u yóol. Le k'ato'obo' jach ku kanáanta'al yéetel u seen k'áata'al tumen-xleti'e', k'aalajo'ob te pak'o'. Le janal ts'o'ok u yáax máak'antik tu yíicham, wéeka'abij te lu'umo'. U wíinkilal k'a'ax yéetel suum, te táankabo' je'el u páajtal u yu'ubik u k'a'amil áawat, ba'ale' ichil u yóole' ku kaxtik utsil tuukul yéetel ka u k'uchuk chikpajal u wíinkilal, leti'e' yaan u k'amik yéetel ki'imak óolil bix ku kíimil.

495 27 ti' enero (9.3.0.0.0) K'iimbesaj ti' ooxp'èel Katun

U kaajil Mutul ku k'iimbesik le túumben ajawilo', Chak Tok Ichaak II, yo'osale' t'aan aj-miats tumen bix u tuukul yéetel ch'a' óotsilil ku ye'esik. Le táankelem ajaw jach jats'uts yíilik u wa'akuntik nup'kíinajo'ob yo'osale' ku púutik pabil te chan kaajo'ob chéen yo'osal u pajchaj u máak'antik u naajil k'uj yéetel u ts'áaik u yutsilil ti' yáax beejo'ob jach ka'ana'an tu'ux ku yáan koonolo'ob u toojolil yéetel u éetmeyajil jo'olpóopil ti' lu'umil ajaw. Tak xane' ku bo'ota'al yabkach k'iimbesajo'ob te xook k'iin, tuláakal máak ku koonolo'ob ti' u lu'umil ajaw ku k'uúuchulo'ob tak te k'iimbesajo'; ku taasiko'ob aj-xíimbalo'ob tu najil k'uj te kaajo' tuláakalo'ob u k'uúuchulo'ob ba'alo'ob ti' siibil.

Le nojoch k'iimbesaj ti' ooxp'èel katun ya'abkaach u máak'antal 27 ti' enero ti' ja'ab 495 (9.3.0.0.0). Mutul ku ye'esik bi'ix jach jats'utsil u núukuch najil k'uj, beyxan t'aan u múuch'kubao'ob yéetel u máak'anko'ob núukuch k'iimbesajo'ob yéetel jaanalo'ob. Le beejo'obo' chíika'am ya'ab

aj-xíimbalo'ob ku taalo'ob u ka'asto'ob k'iimakóolalil yéetel koonol máako'ob ku taalo'ob u ka'axto'ob bix yaanta'al u táak'ino'ob. Kanano'ob yéetel nach xíimbal tu beeto'ob láak'tsilo'ob ku kúuchulo'ob jool u najil u eétailo'ob ti'al yaantalo'ob. Takxane' le xiibo'obo' ku kuutalo'ob jool naj ti'al u tsikbaltiko'ob yo'osal ba'alo'ob ts'o'ok u yúuchul, le x-chupo'obo' ku li'isko'ob t'aan yéetel u puxsi'ik'alo'ob le mejen paalalo'ob ku báaxalo'ob tu táankabil najo'ob.

Te tuláakal le k'iinilo'ob ku cha'anta'al le k'iimbesajo', le wíiniko'obo' ka'ach ku j-bino'ob tu chúumukilil najil k'uj tu ye'eso'ob u síibalil ixí'im yéetel u láak' pak'aalo'ob. Tu kúuchil le koonolo', le aj-koonolo'obo ku k'eexiko'ob u neek' cacao yo'osal láak' ba'alo'ob. Lu tabal táanxe' lu'um je'ex ta'ab, kaab, naats' ti' u jaal ja'il Yucatán, si'intúun yéetel u tok' tuunich ka'amat yéej yaan te ka'anal k'a'axo'ob.

Le x-ch'úupo'obo, leti'obe' ku maniko'ob u k'uuch piits' bona'an ti'al u jíit'o'ob beyxane' tu manajo'ob tuláakal u jejeláasil k'ato'ob yéetel u nu'ukulil meyaj o'och. Te mejen paalalo'obo ku suukbensa'al u máanal báaxalo'ob je'ex xuuxo'ob, wa

k'at báaxalo'ob yéetel oochel ba'alcheo'ob ku koliko'ob k'axa'an te báaxalo'. Lo koonolo'obo ku máano'obo' chachakwajo' yéetel pa'ap p'áak, ch'ujukil ts'ín, u ch'ujukilo'ob puut wa u ch'ujukilo'ob k'úum.

Yéetel le máako'ob ku maniko'ob ba'al yéetel janal, le balts'amo'obo' j-na'ako'ob te kúuchil cha'ano' u tial u che'ejtiko'ob yéetel u yéets'tiko'ob u p'éekajil Nacom Báalamo Yéetel Chak Tok Ichaak He', jach ma'alob beyo', ku beetik u che'ej u jeel le máako'obo'.

Le kaano' táan u taal u jaantej Motul

Ba'ax ken in beeto'on

¡Jée ku tal le nojoch Nacom Báalamo'!

Te ka'ano' le ka'amat yéej taak u ch'áa u lúubul

Le Chilamo' u yilmaj ajawil kun p'áatal,

Ba'ale' kali'ikili Nacome táan u pa'atik

Chak Took Ichaake' leti' ku bin ken ts'o'okok

Chunk'inlaj ka k'uuch Nacom Báalame'.

Leti'e' u k'áat u jo'olpóoptej Mutul
U k'aabae' tak tuunichil tak u ts'íbtik
U yutsile' ka u kanik u chíinpóoltik u beelil kuxtal
Beyxan aas óotsil ka t'aana'ak

Tu junale' chéen Ix Ch'upul T'u'ul yaan tu nay
Tu k'abe' mina'an jump'éel ch'i'ibali'.
Ken ts'áabsa'ak kuxtal tu táan le eek'o'
Máax wáaj le u láak' kun múuk'yaajtik le
yaajilo'.

Yéetel tuláakal le náajal ti' le sáastalil te kúuchil
koonolo', le xíibo'obo' chan máan taklaj u
ya'abkunsiko'ob ichil báaxal wóolis te áak'abo'.
Ts'o'ok ka'ach u meyajta'al jump'éel báaxal ti'
jujump'éel áak'abil te cha'ano', yéetel ti' jumpéel
báaxale', yaan u k'uchul ya'abkach aj-cha'anil
máako'ob u chupiko'ob le che' lu'umo'
meyajk'aja'an yéetel che', k'ab che'o'ob, u le'o'ob
ch'iit ku jeech' yéetel tuláakal u a'alil le máako'obo'.

U ts'o'ok u k'iinil le báaxalo', le u'ula'abo'ob
yajaw kulajo'ob ti' le ka'anal kúuchil yaan te pak'o'

tu'uxku yúuchul le baaxal wóoliso'. Ichilo'be' ti' yaan u ajawil ti' Rio Azul yéetel u yaal u k'aabae' Ix Chak Mo' (x-koolel Mo'). Yéetel u ki'imak óolil u juum le jom yéetel tunk'ulo'obo'. Chak Tok Ichaak II tu ye'esubaj, jump'éeel k'aax nak' (táab) túumbenta'an yéetel che' pixmi' u tséem, u múuk' ooke' kananta'an tumen u k'éewel kéej. Le máako'obo' tu papaxk'a'ato'ob. Ka ts'o'oke' Nacom Báalame' tu ye'esubaj le cha'an máako'obo' tu papaxk'a'ato'ob maas k'a'am ket le ajawo'. Ka tu yilaj Nacom ila'ab tumen u yaal ajawe', leti'e' tu yóotaj u tumentik u jak'al u yóol.

U ajawil Rio Azule' tu ch'a'aj ti' le xuul pak'o jump'éeel nojoch k'éewel wóolis ka tu pulaj tu kúuchil le baaxalo. Jujuntulile' le aj-baaxalo'obo' ku laap'o'ob le wóolis yéetel k'aax nak' (báat) ku puuliko'ob ti' tuláakal le kúuchilo'.

Chak Tok Ichaak II báaxalnaj je'ex tu'ux u tsa'ayale'ba'ale' Nacom Báalame' tu its'atil ti' pool yéetel tu beetaj ti' u k'uuxtaambal u yáalkab úuch u tsayik chich ti' le wóoliso'. Úuch u p'aatal Chak Tok Ichaak II ma' táan u tsa'ayal u Kanat u tséele',

Nacom Báalame' tu puulaj le wóolis tu la' u tséel le kúuchil báaxalo'. Bey tuno' jo'ok' u topik le báaxalo'. Máaxo'ob tu naajalto'ob tak'iin yéetel le báaxalo' jach kimaklaj u yóolo'ob. Máaxo'ob ma' tu naajalto'ob tak'iine' tu tséelubao'ob tu'ux kulano'obo'.ba'ale', mix beyo' Nacom Báalame' ma' tsa'ay u tument u jak'al u yóol Ix Chak Mo'.

Ichil le noj najil jala'achil, le aj-meyajo'ob ti' jala'ache' tu múuch'kíinsajuba'ob tsikbal yo'osal u yu'ubiko'ob u aj-k'ooso'ob beyo' u ba'atelto'ob yo'osal táak'in. Úuchul maan u ajawi' Rio Azule', Nacom Báalame' tu ya'alaj ti' u yuumil Mutule' u yutsil ts'áato'ob u tso'okol beel ti' leti' yéetel u x-ajawil Ix Chak Mo' yo'osal u múuch'il yéetel Rio Azul u ch'a'ik u múuk'. Ko'one'ex wa'alik Ix Tzutz Nike' úuch p'áatak t'aanil yéetel ajaw, u tso'okol beelil x-ajaw Ix Chak Mo' yéetel u paal Chak Tok Ichaak II, le t'aan úucha' ma' bey k'a'abéeto' yéetel ma' tu k'iinili'.

Septiembre, 504? Ix Chak Mo', yáax x-ajaw, yaanchaj u paal Ix Kin. 508, Wak Chan Kawiil síij ti' le ka'ateen x-ajawe', Ix K'ab

Ix Chak Mo' P'áat je'ex u yáax xuum Tok Ichaak II, síij u yáax ki'ichkelen a'al, Ix Kin, ti' u wíiknalil Septiembre ti' 504. Úuchul máan wa jayp'éeel ja'abe', u jeel almejen wíinikil ts'o'okol beel tu ts'áaik ti' Mutul u ka'a x-ajaw, (Dama Mano), tu'ux j-síij Wak Chan Kawiil (jo'p'éeel ka'an ti' Kawiil), u yáax paal le ajawo'.ba'ale', kex u yáax u x-ajawil Mutule', Ix Chak Mo'e' mina'anti' u ts'íibol k'áas tuukulil, uts úuchul yóotik u paalil u chichanil u x-yet máan x-ajaw ti' leti' ku p'áatal bey ajawile'. Ix Kine' kanp'éeel ja'ab nojochil ket u majantíits'in, tu máasaj tuláakal u kuxtal uti'al u báaxal yéetel le chaambalo'; beytuna' le ka'atúul na'tsilo'obo' j-káaj u yaantal áalab óol ti' Ix Kin tu na'ato'ob yaan u kanáantik Wak Chan Kawil le tu'ux yaano'obe'.

Ix Kine' ku jóok'ol xíimbal sáasamal tu beejil le noj kaajo' yéetel u yíits'in u jets' méek'maj. J-bino'ob tu kúuchil koonol yo'osal u yiliko'ob le koonolo'obo' yéetel ka tu máansaj utsil le cha'an

beeta'ab te'elo'; ki'imak u yóol le aj-koonolo'obo' ku síiko'ob o'och yéetel ch'ujuk. Jump'éeel k'iine', u xíimbalil sáansamale' tu meentaj u k'uchlo'ob ti' jum'p'éeel chichan bu'utun tu paachil le noj kaajo'. Le x-ch'úupalo' tu kaxta'al jump'éeel jomlil tu'ux tu paktal ichil. Úuchul sáasita'al u páakale', tu yilo'ob u pakabil utstakil chakmo'ol. Úuch u yiliko'obe', le paalo'obo' chéen che'ejnajo'ob tso'oke' j-káaj u lúuk'ulo'ob jujump'ítil te kúuchilo'.

Maas táanile', Ix Kan tu kaxtik u loolil ichkoole', tu kukinsaj le chaambal yaanal u yoochel ti' jump'éeel che'; bika'aj súutej tu'ux taalo', ka tu yilaj jump'éeel nuxi' báalam ku bin tu'ux yaan le chaambalo' p'áat ma' u péek yo'osal u jak'a'an óolil u yutsil u boonil le ba'alche'o' yéetel u waajil u yóok'ot tu yoochel k'uuk'uuyki' ichil u le'ob yóok'ol leti'.

Le ba'alche'o' yaan u pulkubaj yóok'ol ka'achil, ba'ale' le ch'úupalo' tu machaj jump'éeel che' ts'o'oke' tu yáawataj, le báalamo' tu paktaj le ch'úupalo' ka tu la'acha' u k'ab, ma' tsa'ay u chich lox tu pooli'. Tu koolubaj le báalamo', ba'ale' ma' j-bini', Ix Kin tu líik'saj u yíits'in ka áalkanaj tu'ux

yaan jump'éeel bu'utun tu'ux tu yilajubaj yéetel
juntúul aj-koolnáal ts'o'oke' bisabo'ob ti' jump'éeel
yotoch; te'elo' p'o'ob yéetel k'a'ax u yaajil yéetel u
nóok'il píits'. Úuchul u súuto'ob te noj najil
jala'achile', Ix Chan Mo'e' yéetel Ix Kabe' tu yilo'ob
le paalalo'obo'; u ma' sáajkil le chan Ix Kine'
yaanchaj u k'ajóola'anil úuch u sáastal.

510? J-Kiim Chak Tok Ichaak II (24)

Chak Tok Ichaak II ku che'ejtik Nacom Báalam chéen u múuch'ubajo'ob; ajawe' ma'ach u tuukultik yo'osal u a'alaj t'aan Nacom, ku tuukultike' u nojochil le ba'atel yaanti' 50 ja'abe' ku káajal u p'áatal úuchben. Ba'ale', ichil u seseen a'alalej, le asajilo' j-p'áat je'ex u k'áat óolalil ajaw tu'ux yuumo'obe' k'ucho'ob ka'aten u k'áato'ob ti' nojoch ajaw u yila'al Maasal.

Nacome' tu ya'alaj ti' ajaw u yilik u beet jump'éel loobil, wa ma'e' le kaajo' u p'áatal núut u yila'alo'ob ti' leti'; beyxan tu ya'alaje' le loobilo' k'a'abéet u yúuchuk áak'ab je'ex úuch u beeta'al ka'ach ti' óox k'aal ja'abe', te k'iino'ob ka'ach te'elo' tu toopo'ob le ba'atelo'. Le xi'ipal ajawilo' tu ts'áaj u tuukul ti' le múuch' ba'atelo' yéetel tu tsolaj le jóok'olo'.

Tu áak'abil le ba'atelo', Ix Tzutz Nike', Ix Chak Mo' yéetel Ix Kabe' p'áato'ob kanáant tu tseel Ix Ch'upul T'u'ul, tu'ux ku ts'áaiko'ob pukak yéetel u k'i'ik'el u xikino'ob ti' u tséemtik le yuumo'obo' yéetel u pa'atalil u bintio'ob uts. Juntúul aj-koose'

j-ok tu'ux ku wenel máak yéetel jump'éeel p'úul ti' u yooksik ja' ichili'. Ix Kin kanantik Wak Chan Kawiil tak úuchul wenel ichil u k'ab. Leti'obe' ku mukult'aano'ob yéetel ku tuukulko'ob ba'ax úuch uch u k'uchul Chack Tok Ichaak II Maasal yéetel u káajalil le ba'atelo', ku máansik u tuukulo'obe' ba'ax k'iinak ts'o'oki'.

Táan u maan le' áak'abo', wa juntúul x-ajaw ku sáajaktale', u múuk'il u tuukul u jeelo' yaan u yaantik. Wa óok'onaj u jeelo', chéen le yáaxilo' u máansik u sáajkil yéetel payalchi'e'. Le x-ko'olelo'ob ku ch'aiko'ob u síisil iik'e' le áak'abo' yo'osal u xóoytiko'ob u ku'upul iik', beyxan yo'osal ma' u takta'al u weenelo'ob; chéen ba'ale' u t'ab óolalo'obo' j-p'áat ich náayil, bey ma' u yóojelmo'ob tu'ux p'aatal u yíichamo'ob, leti'obe' ku púuts'ulo'ob tu jáats'il le k'iino'.

Ts'o'oke', iik'al yéetel u juumil jáatskab náats'o'ob; x-ko'olelo'ob áajo'ob yéetel tu ki'imak óolkunskubajo'ob tu'ux ku tuukulko'ob u yíichamo'obe' táan u suuto'ob tu yotocho'ob yéetel jump'éeel ch'a'bil ts'ooyal. U puxsi'ik'al Ix Ch'upul

T'u'ul ja'ak' u yóol úuchul juum u t'aan Nacom Báalam tu náachil tak tu ch'uy nook'il tu najil wenel. X-ko'olelo'obo' tu cha'ob u yokol; mina'an ajaw; leti'obe', tu ts'áaj múuk'il u tuukulo'ob yo'osal le péeksilo'.

U jaajil t'aan yéetel u juum t'aan utsej, Nacome' tu tsikbaltaj tuláakal ba'ax úuch ichil le ba'atelo'. U ajawil Maasale', tu yu'ubaj u ba'atelil te beejo' ma' tu cha'ubai', úuchul okol Chak Tok Ichaak ichil otoche', tu paache' Nacom Báalam. Le ka'atúulo'ob ajawobo' ba'atelnajo'ob tak lu'um ba'ale' le jach mutsa'ayalo', Chak Tok Ichaak II, ma' tsa'ay u top u yéetel ba'atelo'. Chiikpaj Nacom Báalam Jool, le ajawe' ku k'áatik u áantajilba'ale' leti'e' tu náachkunsabaj tumen tu ya'alaje' ma' tu yilaj mix ba'aj ichi u ejoch'e'enil le otocho'. Ajawe' ka'a áawatnaj u k'áat áantaj; tu ts'o'oke' páajchaj u máan yéetel u ka'amat yeeje' tu máansaj tu k'uxtaanbalo'; ba'ale', tu yilaj ti' Chak Tok Ichaak II u yaajil kíimil tu chúuch u kaal. Ma' tuusil Nacome' tu méek'aj ichil u k'abo'ob u ajaw, ka'ach u cha'ik u pixane', tu k'áataj, ka kananta'ak u xuuno'ob yéetel u tóoksaj

Mutul.

Ix Tzutz Nik ku yóok'ol, chéen ba'ale' le ix-ajawo'obe' j-tsa'ayal u yu'ubiko'ob le jach k'aas péeksilo'ob yéetel u múuk' óoliko'ob yéetel ma' t'aanili'; tu k'áato'ob u bin le nacomo' yéetel u p'aato'ob tu juunalo'ob te kúuchil wenelo'. Ka tu yilajo'ob ti' yaano'ob tu juunalo'obe', chaambel tsikbalnajo'ob. Tu tsikbaltajo'ob u sajkil yo'osal sajbe'en te tu'ux yaano'obo' tumen u yéet yíichamo'obo yéetel ajaw, Chak Tok Ichaake' mina'an beejorae', yéetel u yaal le ajawo' chéen juntúul chaambal yaanti' ka'ap'éeel ja'ab. Nacom Báalame', ts'o'ok u p'aatal ti' meyajil bey nacom u jeel ja'abo'ob maas ti' le suuka'ano', yéetel tu beetaj jump'éeel óojeltil bix leti' ichil le súutuko', ts'o'ok u k'áaj óolta'al tumen le yuumo'obo', yéetel u alab óotsil ti' le aj-jolkano'obo'. Tu ts'o'okole', tu yilo'ob le tuuso' yéetel bika'aj k'uchul le k'aas k'iino'obo', lebéetike' le yeey tu beeto'obe' u ti'al u jóok'siko'ob le talam yéetel u ts'o'ok páajtalilo'ob ku p'aatal ti'ob.

21 abril ti' 511 (9.3.16.8.4) Kaloomte Bálame' (51?) ku ts'o'okol u beel yéetel Ix Kin leti'e' yaanti' 6 ja'ab beyxan ku p'áatal u ajawil Mutul

U máakilo'ob Mutule' táan u k'áatiko'ob ka beetaka'ak u múuch'tambalil k'eex u ti'al u p'aatal juntúul ajaw. Ix Chak tu ya'ale ka beeta'ak jump'éeel k'iibesajil ti' yáaxil-p'aatalil yo'osal u jeets'el te kaajo' Wak Chan Kawiie' leti' ken p'áata'ak u jeel ajawil yéetel ka p'áata'ak Ix K'ab je'ex juntúul ka'a ajawe' tak chéen yaana'ak te xi'ipal le ja'ab k'a'abéet uti'al u jo'olpóoptal. Le máako'obo' tu takubajo'obi' yéetel táan u ya'aliko'obe' Mutule' ts'o'ok u jach muk'yajtik u loobil kanáan-kaajil yéetel le ka'atúul ma' múuk'il ajawo', beyxan ma' táan u páajtal u p'áatal ajawil juntúul chan xi'ipal kali'ikil juntúul x-ch'uupe' taan u kanáantik le noj lu'umilo' ti' le sajakkunaj ku naats'a'al ti' u lu'um ajawil Ka'an. Nacom Bálame' tu yáantaj le x-ajawo' yéetel tu ya'alajti'e': ma' uts wa juntúul x-ch'uup ka jo'olpóopnak je'ex Kaloomte' (noj-jala'ach), leti'e' k'a'abéet u ts'o'okol u beel yéetel Ix Chak Mo' yo'osal u p'áatal juntúul noj-ix-ajawil, beytun u

p'áatal ajaw yéetel kaloomte; chéen ba'axe tu ya'alaj ti' Wak Chan Kawiil yaan u p'áatal bey juntúul u mixtan paalile' yéetel u yaal ajawil. Ix Tzutz Nike' ma' tu yóotaj le ts'áaj-tuukulilo' ka tu ya'alaje' jump'éeel k'ebaan tuukul ti' juntúul Nacom u ts'o'okol u beel yéetel juntúul máak yaan ya'abkach táak'in ti'al u k'uchul u beetubaj juntúul ajaw. Ka tu yilaj le tuukul je'elo ma' nupa'ani' yéetel ti' láayli' leti'e'. Tu ya'alaj ka jo'olpóopnak Nacom Báalam je'ex aj-k'uben meyajil tak ken yaanchaja'ak ti' Wak Chan Kawiil le ja'ab k'a'abéet uti'al u p'áatal juntúul ajawil.

Le k'iibesajil ti' yáaxil-p'aatalile', yaan u ya'alal te kaaj te sáamalo'. U máako'ob ti' le múuch'o' p'uja'ano'ob yéetel ma' táan u páajtal u takkubajo'ob ti' u t'aan le ix-ajawilo', tu yeyajo'ob u xuulsiko'ob le múuch' taambalo'. Le ix-ajawilo'obo' tu méek'ubajo'ob yéetel ch'a'óol tumen kex chéen te k'iin je'elo' láayli' kuxano'obe'

Le áak'ab je'elo', Marte Júpiter yéetel Saturnoe' táan u maano'ob u juulo'ob ichil le ek'o'obo', le ujo' ma' seen úuch ch'ijki táan u bin u nojochtal. Ix

K'abe' j-liik' u ts'aaj jump'íit ja' ti' u paal ka' tu yilaje' te k'ato' mina'an mix ba'axi'; j-liik' yéetel ka j-jóok' tu nay uti'al u kaxtik le aj-k'oos ka t'óochpaj te lu'um yéetel le nojoch k'at uti'al ja'o' tu'ux mina'an mix ba'al. Leti'e' tu máansaj u yich ka tu yilaje' mina'an máak tu pachil le naj-ajawo'. Mina'an mix juntúul aj-knáan beej wa aj-k'oos tu paakat mix tu xikino'obi'; áalkab tu beetaj tak tu kúuchil u wenel Ix Chak Mo' ka tu yajsaj yéetel jump'éel chíichíichnak chaambel t'aan.

Le ka'atúul x x-ko'olelo'obe' tu kaxtajo'ob u paalal beyxane' táan u yóotiko'ob jóok'ol ti' le nojoch najo' ka tu yilajo'ob wajayp'éel tajche'o'ob táan u naats'a'al. Leti'obe' áalkabnajo'ob tak u kúuchil wenel u ka'a na'tsil, Ix Tutz Nik, ti' tu ta'akubajo'obi beyxan tu mako'ob u chi' le paalalo'obo. Ichil le nook'il-ch'énebilo', Ix K'ab tu yilaj le aj-ba'atel wiinik u yookolo'ob te kúuchil wenelo' yéetel ka'amat yeejo'ob, j-jóok'o'ob ka tu yilajo'ob mix máak yaani'. Le kaaxt ba'atelo'obo' táan u xek'liko'ob u jeel kúuchil wenele' le x-ko'olelo'obo' tu ch'áajo'ob le paalalo'obo' ka puuts'o'ob ti' le

noj-naajo'.

Te beejo'obo', le x-ko'olelo'obo' táan u yáalkabo'ob seeb bey u tsa'ayalo'obe', yéetel u p'atiko'ob u yooko'ob uti'al u kaxtik le beejo' ti' ichil le éejoch'e'enilo', chéen ba'ale' le paalalo'obo' ook'olnajo'ob yéetel le tunk'ulo'ob jo'op u juumo'ob ichil tuláakal le kaajo'. J-kaxta'abo'ob tumen juntúul múuch aj-ba'ateel wíiniko'ob tu xuul jump'éel beej. Le nojoch Ix Tutz Nik tu yawte ma' u t'u'uchpachtik bix u xíimbalo'ob; táan u yilik táayta'ak u chu'ukulo'obe, Ix Chak Mo' tu ya'alaj ti' Ix K'ab tumen u yóojel táan u kaxta'al u xi'ibil paalile', ma' u xuulul u yáalkab ti' u chúumukil áak'abe' tu yilaj u pu'uts'ul. Beytúun, Ix Chak Mo' tu k'ubaj u yaal ti' u noj na'tsil ka tu bisaj ti' jump'éel kúuchil ti' aj-koonolo'ob utia'al u takikubajo'ob te'elo'. Tu yilajo'ob jump'éel piits' nook'il ka ka'a áalk'abnajib ti' le beejo' tu'ux tu beetaj u yu'uba'al tumen máax kaxtiko'ob.

Yáanal u juul eek' ti' u pikit k'iine', Ix Chak Mo' áalkabnaj te k'íiwiko' ka j-ok tu chúumikil; j-na'akij ti' u éep'il jump'éel múul yéetel le chaach láayli' yaan

tu k'aabo. U éék'same'ental Báalam K'iine ti' u sáastale táan u ba'atel te ka'analo', u na'akalil tu beetaj u yila'al tumen le jolkano'ob te kaabalo'. Tu p'iichil le múultuno, leti'e' j-ook tu naajil k'uj tu'ux ku jak' óoltaj le aj-k'iino'obo beyxan xolaj tu taanil le p'uuluto' yéetel tu xootubaj utia'al u k'ubik u k'iik'el ti' u kíimen íicham Chaak Tok Ichaak Ie'.

Leti'e' táan u payalchi'e ka u bak' paachta'abij yéetel j-lúub jump'éel oochel yóok'ol leti'. Tu sutaj u paach ka tu yilaje' Nacom Báalame wa'alakbal tu taanil. Leti'e' tu ya'alajti'e' Wak Chaan Kawiile' ts'o'ok u yúuchtal xi'ik te noj lu'umilo'. Le nacom' tu ta'akaj u p'uja'anil yéetel tu ya'alaj Wak Chaan Kawiile' mix táan u béeytal u p'áatal je'ex juntúul ajawile kex wa kuxlak wa ma'. Chéen ba'ax k'a'abet ti'e' u ts'o'okol u beel yéetel leti' uti'al u p'áatal juntúul ajawil. Leti'e' tu núuktaj ma'teech u ts'o'okol beel yéetel leti' yo'osal tuláakal k'aasil tu beetaj ti' u yíicham. Tu ya'alaj xane' u yóojel le ba'ax ku yúuchul táanilo', ba'axe' le ajawo' ma kíimki', kíiinsbil úuchik u beeta'al yéetel mix táan u béeytal u k'e'exel le ba'ax a'ala'an taanilo'. Beyxane', tu

ya'alaj u yóojel u láak' ba'ax ku yúuchul taanil Wak Chaan Kawiile yaan u púuts'ul yéetel yaan u kuxtal, beyxan le k'iin ken kaxta'ak u yaal u ajawil Mutul tumen Kaloomte Báalame' le k'iin je'elo' yaan u kíimil.

Le nacomó' tu che'ejtaj; ka' jo'op' u ba'atel t'aano'ob, leti'e' naats' te eebo'obo yéetel le kuuch piits' yaan tu k'aabo. Tu yaayantaj u ts'o'okol u beel tu yéetel, ba'ale' leti'e' tu ya'alaj yaan u yáax kíimil ket ka ts'o'ok u beel tu yéetel. Ka túun tu sajjakkúunsaj wa ma' u yóotik ts'o'okol u beel tu yéetele', leti'e' bíin ts'o'okok u beel yéetel u yaalil. P'uja'ane, leti'e' ma' tu yóotaji' yéetel tu k'ak'aas t'aanaj; ka tu yóotaj u chukike', ma' tu yilaj sajjil mix wa k'ub tu yicho'ob, chéen t'oot'oochki' yéetel ma' sajjkiili'. Leti' suutpaachnajij yéetel sa'at tu xuulil le tu'ux yaano' táan u luubule' chéen maasak' chika'an tu'ux u juul k'iin le báalamo táan u ch'íijil te ka'ano'.

Nacom Báalame' tu kaxtaj u ts'o'ots'ol wíinkilal Ix Chak Mo' yáanal le múulo', yéetel tu beetaj jump'éeel loolob t'aanti' ka tu yilaj tu yiknal le múuch' nook' waach'alo; ka ts'o'oke ka'a tu ka kaxtaj le

mejen paalalo'obo. Ix Tutz Nik mina'anti' u páajtalil u púuts'ul, ka ts'o'oke kaxta'ab u ta'akmubaj ti' jump'éel otoch yéetel Ix Kin. Leti'e' ma' kuxlaj te ba'atelilo', le chan xch'uupalo' bisa'ab tu taanil Nacom Báalam yéetel Tseek Peek'. Le jolkano'obo awatnajo'ob yo'osal u ts'oylajo'ob.

Ma' xáanchaje', 21 ti' abrile' ti' u ja'abil 511 A.C (9.3.16.8.4) yéetel 51 ja'abil yaanti'e, Nacom Báalame, leti'e' úuchilake' ich 25 ja'abile' tu ba'atetaj Mutul, leti'e' ts'o'ok u beel yéetel Ix K'in chéen uk ja'ab yaanti' beyxan p'áat u awajil Mutul, táan u k'axtik u k'aabae' bey Kooloomte Báalame. Tu ye'esaj jump'éel bak' kaal yéetel jump'éel ch'úuy xixim beeta'an yéetel xixim k'i'ixil chak, bey úuchik u ya'alike' u ix-ajawil Mutul. Chéen ba'axe' te k'iimbesajo', ix k'ine' kulaj tu ts'íik, Tseek' Peek'e kulaj ti' u xno'oj, u ki'ichkelemkúunsmubaj yéetel jump'éel nóok' beeta'an yéetel xook chúuyilo'ob, ki'ichkelemtak mejen ba'albal ko'oj yéetel jump'éel jats' utsil k'u'uk'mel yaantaki'. Lela' leti' le úuchben baatsil ch'aik le siibalo'obo' yéetel le ki'ki't'aan ku ya'alaj yo'osal le ts'o'okol beelo', le

chan x-ch'uupalo' chéen kula'an yéetel u sajkil.

Te áak'abako' Koloomte Báalame' yéetel Tseek' Peek'e' k'iimbesajo'ob beyxan káalchajo'ob yéetel le máako'obo', aj-k'iino'ob yéetel le jolkano'obo'; le noj lu'umilo' k'iimbesanaji' tak tu sáastal yo'osal le túumben ajawo' tumen yaan u ka taasik múuk' óolalil yéetel toj óolal ti' Mutul. Chéen ba'axe', Ix k'ine' bisa'ab tu kúuchil u weenel u na'tsil, tu'ux yaan u p'áatal tu junal. Te áak'abo' Ix Ch'upul T'u'ul chilaj tu junal ti' jump'éel mayak che'il weenel ka ok'olnajib tumen u yíichame' mix bik'iin u suut okol tu yotoch, la'aten tune' yaan u kajtal tu junal te otocho' ti' tuláakal u k'iinil u kuxtal, mina'an u yíicham mix u paalal.

Ix k'ab tu bisaj Wak Chan Kawiil ti' jump'éel ba'ax le ku ku'uchul chaampal leti'e' yaanti' ka'ap'éel ja'ab yéetel j-bin ti' u xaman-chik'iinil sak beej. Ja'atskab k'iine', leti'e' tu k'eexaj u yutsil nook' yéetel jump'éel wipil yo'osal ma' u k'ajóolta'al. Te beejo', tu kotsaj u bak' kaal beyxane' tu k'eexaj mejen ba'abal ya'ax ko'oj chéen ken k'a'abéetcha'ak ti' leti'e' yéetel le paalo' yo'osal u janal wa u

yuk'iko'ob ba'ax. J-máano'ob ti' u noj-lu'umil Uaxactun, ti' u ka'p'éel k'iinile' k'ucho'ob tak Xultunm noj-lu'umil tu'ux Ix K'abe' nojochlaji'. Upakal Kinich tu k'aamo'ob, te'elo' p'áato'ob u máanso'ob jump'éel ma'alob kuxtal yo'osal tuláakal le ja'ab ku taalo'.

14 ti' Octubre ti' 514 (9.4.0.0.0) ku k'iimbesa'al Kanp'éeel Katun. Ku ye'esa'al lakan tun 23

Ma' úuchuk ts'o'okok u na'akal ti' u k'áanche'-ajaw Koloomte Báalame' ti' Mutul, káajsa'ab u beeta'al wa'akunsaj pak'o'ob yéetel ch'albajo'ob yo'osal u k'iimbesa'al kan katún, 14 ti' octubre ti' 514 (9.4.0.0.0). Ti' u k'iinil le aj-cha'anilo'obo' yéetel yo'osal u múuk'ankinsa'al u ya'alma'aj t'aanil u lu'umil ajaw Koloomte Báalame', a'ala'ab ka beeta'ak jump'éeel lakan tun te'elo' yaan u yaantal u yoochel Ix K'in, u yúum yéetel u na'tsil.

Le cha'anilo' tu taasaj aj-xiimbalo'ob yéetel aj-u'ula'abo'ob ti' u petenil yajawilo'ob. Ichil le máako'oba', Ix K'in tu éetailtaj Ix Ek, juntúul ix aabil-ajaw u yéetk'iinaben ku taal ti' jump'éeel chichan noj lu'umil Waka (Perú), ku yaantal ti' u chúunul u Rio San Pedro, ti' xaman-chik'iinil. Le chan noj lu'umilo' ka'achile' jump'éeel kúuchil áalkab ja', tu'ux ku k'aamal aj koonolo'ob ku taalo'ob tak xaman-chik'iinil beyxan ku bisa'al ti' cheemo'ob, ti' ken ts'o'okoke' ku bisa'al xiimbalil tak Mutul.

520? Kaltuun Hix (Jix) p'áat u ajawil Kan yéetel tu pets'a'al Río Azul beyxan Maasal

Jo'túul Katune' bey ma'alob k'intaj ku ts'áaik ti' Mutule', ichil uk ja'abe' u lu'umil ajawe' tu máanso'ob uts yéetel u ma'alo'ob kuxtal tu beláankil Kaloomte. Chéen ba'axe', k'uch u péeksil Yuknoom Cheen j-kimil beyo' u jeel u máakil yaan u kotal tu k'aanche' ajawil Kane' Kaltuun Hix, tu'ux leti'e' ku yu'ubik k'a'abéet u p'atik u ma'alobil u meyaj. Ti' le láayli ja'abo', leti'e' chúun u beetik jump'éel túumben jun múuch' k'atun wíiniko'ob tu'ux tu ba'ateltaj Río Azul, u jeel noj lu'umil ti' u xuulil kaaj tak xamane', ku p'áatal ichil Maasal yéetel Xultun.

Bey Waka tuuxti' Mutul koonolo'ob tu beejlil ja' tak chik'in, Río Azule' ku pets'óoltik le ba'axo'ob ku túuxta'al tak tu lak'iinil Río Hondo. Koost jump'éel ma'alob koonol yéetel Mutul. Le máako'obo' táan u yaayantiko'ob jump'éel ba'ax seeba'an yo'osal u ch'a' óoltiko'ob le noj lu'umilo', yéetel ku pa'atiko'ob Koloomte Báalame' ka u ye'es u múuk'il. Chéen ba'axe' u túumben ajawil Mutule' ma' leti'i'

(bey k'aache'), tumen tu k'aalubaj ya'abkach k'iino'ob tu kúuchil u weenel, chéen je'el u páajtal u xíimbalta'al tumen Tseek' Peek'e'.

Tseek' Peek'e' tu k'áataj ti' ba'axten ma' u keetik le ba'atelo', leti'e' tu núuktaj ti' u jach k'áat éetailo,' ts'o'ok u yilik le Chilamo' beyxan u páakat le nojoch máako' tu ye'esaj ti' yaan u p'áatal juntúul ajaw, beeta'ab u yaantajti' jump'éel k'aak'as xixmukuyil. Úuchilak xane' le Chilamo' tu ya'alaj ti' u jeel ilmajil, le chéen u k'ajóol u k'eex ajaw Mutule', le k'iin je'elo' yaan u kíimil. Tseek' P'eeek'e' tu yóotaj u ki'imakkúuns u yóol le ajawo', ka tu ya'ale, je'ex u ya'almaj ti'e' mix bik'iin u ts'o'okol u beel yéetel Ix kin, leti'e' mix bik'in u yaantal ti' juntúul k'eex ajawil.

Koloomte Báalame' tu ya'alaj leba'ax u k'aat u ya'ale' Wak Chaan Kawiile' yaan u yaantal u ch'atojil; chéen ba'axe', Tseek' Peek'e' xaan ma' tu ch'e'enixikintaj u t'aano'ob le nojoch Chilamo'. Le yáax ilmajil ma' úuchi', Koomte Báalame' tu beetaj jaajil. Tu ka'a ilmajil jeel mixtan u k'aamal bey séeba'ajnil. Le ajaw ma' táan u kuxkintaj u yóol,

leti'e' tu jach ya'alaj chilame' tu k'ak'aas t'aantaj tumen tu p'aataj Ix ch'upul T'u'ul beyxan tu taktaj u pool Tseek' Peek' tumen tu cha'aj u púuts'ul u paalil nojoch jala'ach. Le jach k'áata'an éetailo toojolch'intá'ab tu kúuchil u wenel ajaw, chúuptak u ja'il u yiche' yéetel p'uja'an, Tseek' Peek'e tu téetaj óoxtúul ichil u jolkano'ob naats'a'ak, ichile ti' yaan juntúul táankelem paal u k'aaba'e' Ch'íich' Mo'ol (Garra de ave), táan u naats'ubaj iknal chilam tu naajil k'uj tu'ux ku beeta'al páayalchi'. Naats'chajo'ob tu iknal ka tu tako'ob u pool tumen tu k'ak'aas t'aantaj le ajawo'; le nojoch máako' tu núuktaje' ma' jump'éel k'ak'aas t'aanil, waaj jump'éel ilmajil xooka'an ka'ach, tumen ma' jump'éel ba'ax pataji. Tseek' Peek'e' tu yaayantaj ka'aten ti' le nojoch máako' ti' u ka ya'alej le k'ak'aas t'aano', ma' tu yóoti', óota'ab jíiltbil jo'osbil ti' u naajil k'uj, chéen ba'axe' lela' u maachmubaj te k'atal che'o'.

Ya'abkach wíiniko'obe' j-káaj u múuch'kubajo'ob, yo'osal ma' u xoot'ol u meyajo'ob, le jolkano'obo' tu loomo'ob le Chilamo'

yéetel jump'éeel ka'amat yeej. Le nojoch máako' xoola'an ka lúubij chéen ba'axe' ma' kíimeni', la'aten tune' Tseek' Peek'e' tu ch'a'aj júump'éeel u báatil Si'intun ka tu p'úuchaj yéetel tuláakal u múuk' u chúumukil u pool, tuláakal u ts'o'omele' láaj week te lu'umo'. Le Nacomo' tu ya'alje' le nojoch máako' ma' táan u páajtal u ka'a beetik jump'éeel k'ak'aas t'aan, le kíinsawíiniko'obo' púuts'o'ob tu naajil k'uj. Chéen ba'axe', u kíimilil Chilame' ma' tu jets'kúunsaj u k'oja'anil Koloomte Báalam. Ma' táan u jóok'ol tumen sajak ka u kaxáant le k'ak'aas t'aanilo' yéetel ka p'áata'ak ti' u yich u meyaj k'aasil.

Lajun ja'ab Mutul oka'an ti' u xuul talamilo'ob, je'ex jujump'íitil Kaloomte Báalam ku p'áatal mina'an u múuk', u jala'achil ti' Kan, Kaltuun Hix p'áat jach topa'an. Ta'akbail, Massal múuch'laj ka'atéen yéetel u ajaw ti' Kan beyxan u je'el petenilo'ob bin tu paach.

Ts'o'ok u naats'al u kíinil cha'anilo'ob chumuk Katun (9.4.10.0.0); Wak Chaan Kawiil ts'o'oka'an u yaantajti' jo'lajun ja'ab, tu yu'ubaj bix u senkech to'opol u majant kíik, Ix Kin, ts'o'oka'an ti'

bolon-ajun ja'ab; tu yu'ubaj yo'olal u k'oja'anil le ajaw yéetel le ba'alo'obo' ku yala'al ti' nacom Tseek' Peek'. U yóol Ix K'ab ku xuulul yo'olal le k'iino' yéetel u óol tumen chéen paal, Wak Chaan Kawill bin táakbail tak Waka (ti' Peru) tu'ux yóoytaj Ix k'iin táan u xíimbaltik Ix Ek yo'olal u k'iinil le chúumuk k'atuno'. Tu yilaj bix u naats'a'al tak iknal u kiik, yáaxe' ma' ts'a'ay k'ajóoltbili, chéen ba'ale' ka ts'o'oke' jak' u yóol. Leti'e' tu yalaje' tak u suut tak Mutul chéen k'a'abéet ka' tsikbalta'ak kuxa'an yéetel u páajtaal u na'akal ti' u k'áanche' ajaw yo'olal u láaj jáalk'abtalo'ob tumen kaloomte Báalam yéetel u Nacom. Ix kin tu ya'ala u yíichame' jach yaan u múuk', yéetel le yuumobo' mix táan u suut ku pacho'ob ti' le máak tu ts'ao'ob ti' jala'achil.

Bey túuno', Wak Chaak Kawiil tu ya'alaj ti' je'el u yáantik u púuts'ule'. Leti'e' tu k'áat u yu'ub tu'ux u páajtal u bino'obe'. Leti'e' tu ya'alaj yo'osal jump'éel pasel tak Xultun, chéen ba'ale' Ix Kine' ma' yóojeli', ku ya'alike' ya'ab u sajaki' ti' Kaloomte Báalam ket ti' Kan yéetel waj k'uchuk óojeltil tu'ux ku táakubao'ob, yaan u bin ts'o'onbi' yéetel leti'e'

yaan u kíimil tu yiknal. Leti'e' tu senkech ya'alaj ti'
Ix Kin ka púuts'ko'ob, chéen ba'ale' leti'e' táan u
kikilankil yéetel ku yóok'ol tumen sajak. Tu ya'alaj
ti'e' ma'. Ma' tu yóotal bin te súutuko' chéen ba'ale'
tu k'aataj ti' ka páata'ak wa ka yanlak u paatalil
jump'éeel k'iine'. Tu méek'u'ba'ob, Wak Chaan
Kawiil jok' ka'en te nojoch kaajo', chéen ba'ale' ma'
uts u yu'ubikubail bey wa ts'o'oka'an u laj pe'etik
yéetel jach xeet' óol je'ex mix jmpuul u yu'ububaj.

520?, Kaltuun Hix (Jix) yaan u ts'o'okol u beel yéetel Ix Ek ti' Waka (ti' Perú) beyxan ku topik Yaxchilán

Ix kine' chéen wenel tu beetaj ya'abkach k'iin, mina'an u múuk' uti'al u jóok'ol tu kúuchil wenel. Chiika'an u ye'ekumenil úuchil u yilik u cheek p'áatal ti' úuchul u yáantik u yíits'in ti' le báalamo'. U k'aasil u wíinkilil ma' u yaaj óoltik je'ex u yaaj óoltik tu júunal yanike'. X-leti'e' mix ba'al u biilal, chéen u k'aaba' yo'osal ti' le ajawilo'.

Juntúul aj-bisaj t'aanilo'ob t'aan pachil u nook'il ch'éenebil ka tu k'usaj jump'éel ju'un ts'íibta'an tumen Ix Ek ti' Waka. Tu xookaj chaambeelil le ju'uno' tu'ux ku ya'alike' u yéetailo' yaan u ts'o'okol u beel yéetel Kaltuun Hix u ajawi' Kan. Ix Kin taaklaj u xej úuch u lu'ubul. Ix Ek tu k'áataj ti' Ix Kin u sa'asal si'ip'il, ba'ale' ku tsolikti'e' chéen u páajtal u k'aamik u bo'olil si'ipil ti' Kan yéetel ka laj ju'utuk le kaajo', beyxan ka kinsa'ak leti' yéetel u baatsil. Xleti'e' tu ya'alaj ti' Ix kin u náat u múuk' Mutule' ts'o'oka'an u sa'atal, u jaajile' chéen u páajtal u k'ubikubaj ti' u noj lu'umil ajaw Kan. Jach jaaj ba'ax

ku ya'alik Ix Ek, úuch u lúubul Waka, Mutule' to'op ti' u nuup' yéetel le chik'iino'. Ti le ja'ab xano', Kaltuun Hix ts'o'oka'an u ch'aik Río Azul yéetel u ba'atelil, beyxan u nuup' paklan koonolil ti' u xamani' yéetel u bo'olil ka'ach ti' Motul. Beejoraja', yéetel le ts'o'oka'an beela', Kaltuun Hix ilik Waka, u nuup'il beej ja'il ti' Motul baanta chik'in.

Chéen ka'ap'éel ja'ab ts'o'oka'an u máane', yuumilo'ob Motule' ts'áabtio'ob u jeel k'aas péeksilo'ob, tumen Kaltuun Hix ts'o'oka'an u ya'abkunsik u ba'atel yéetel ts'o'oka'an u topik Báalam Mo'ol (pata de jaguar) ti' Yaxchilán ti' Rio Usumacita, bey túun úuch u xóot'ik u ts'o'ok nuup' ti' Motul yéetel le noojolo'. Je'ex juntúul noj kane', Kan ku to'kubaj ba'paach Mutul, tu'ux ku tselik ti' u péetenil yajawo'ob tsentik ka'achik yéetel k'uub ixi'im, tu'ux ku chaik u kimil chaambeelil je'ex u xu'ulul ik' máake'. Chéen ba'ale', p'áatal jump'éel beej ti' le paklan koonolo'ob yóok'olkaabo', ti' u nojoch petenilo'ob noojol ti' Saal (Naranjo) yéetel UXwitzHa (Three Hill Water Caracol). U to'okol ti'ob le péetak beej je'ela' u k'áat u ya'al u kíimil

Mutul.

Ba'ale', le yuumobo' ma' taak u tsikbaltiko'ob yo'osal u sajakilobi', mix máak ma' sajak u t'aan Kaloomte Báalam, tumen le máaxak ka t'aanake', chéen ila'ake' kimen yéetel u mejen paalale' ku lu'usa'alti'ob u kex-ajawilo'. Aktáan tuláakal le kaajo' yabilta'an Kaloomte Báalam, chéen ba'ale' u jaajile' p'ekta'an. P'áat ajawil tumen tu tuukulto'obe' je'el u ts'ayal u kanant Motule', chéen ba'ale' tu xa'ak'to'b ts'iibol yéetel le múuk'o', le beet u ts'áabal ti' le páajtalilo'; chéen ba'ale' u ts'iibol beentik u sajaktal. Yaan jump'éeel ba'al beetik u ch'a'ko'ob sajkil le yuumobo', tumen kex ts'o'oka'an u máan le ja'abobo' le ajawo' ma' yaana'ak juntúul u paal ti' u k'eex ajawili' yéetel óojelta'an Tseek' Péek' beetik.

Le úuchben ajawo' yanti' 77 ja'ab, je'ex u máan le k'iinobo' jach pek óol yéetel ma' óojelta'an ba'ax u beetike'; chéen le wíinik luk'sa'an ti' toope' Tseek' Peek', leti' ku ch'úuk yéetel ku kinsaj. Ku pa'atal ka'ach ka xi'iko'ob tuláakal le yuumobo' tu taanil k'áache' ajaw, chéen tumen sajko'ob ka ya'ala'ak u

k'aaba'ob tumen u jeel yuumo'ob yéetel ka tak jo'oltako'ob yéetel ka ya'abchaja'ak u bo'olil tu yo'osal u yéet máano'ob. Wa juntúul yuum jach sáajke' je'el u ta'akal u poole', ba'ale' wa u jeel yuum jach táak u luk'ul te'elo', leti'xan ku tuch'bil. U ts'áakil taas tu yóolo'ob le yuumo'obo', mix máak t'anik u yéet najil, yéetel tu láaj tuch'liko'ob u éetailo'ob. Kaloomte Báalame' jach sáajak ka tu'usuk tu'ux Tseek' Peek' tu ya'alajti' ka wenek iknal yo'osal u kananta'al ma' u kiinsa'al.

Le kaajo' tu k'iinbesaj le jo' katún ti' 1 ti' julio ti' 534 D.C. (9.5.0.0.0), chéen ba'ale' le k'iinbesajo' jach luba'an u yool. Mina'an mix jump'éeel túumben liik'esaj yo'osal k'iinbesaj, yéetel jump'íit wiiniko'ob ku k'uchlo'obo' ma' ya'ab u xúupo'obi'. Le sáajkilo' tu p'ataj jéets'el le yuumobo', ba'ale' u máakil Motule' mix ba'al yaan u ya'ati' tu tuukul yo'osal Kaloomte Báalam. Le x-ko'olelo'obo' ku tumentiko'ob jump'éeel tsool yo'osal u máano'ob aktáan le ajawo' tu'ux ku ya'aliko'ob ku tumenta'al u bo'olko'ob ya'abkach táak'in kex Kaloomte Báalam ma' tument u k'uchul le paklan koonolo' mix le

wíinik ti' maanalo'. Ku k'áatchi'tiko'ob bix u yuumil u ajawo'obo', wa leti'e' chéen ku ta'akikubaj tumen sajak. Kaloomte Báalame' jach p'u'uji' ka p'áat ma'ach u k'amik wíinik, chéen ba'ale' Tseek' Peek'e' j-bin u xíimbaltik u k'íiwik koonole', le máako'obo' ku mukul t'aan tu báakpaach, ku ya'aliko'obe' le ajawo' ma' xiib ti' u yaantal u paalal yéetel u súuk beet k'áas ba'ale' yéetel Nacome', leti' beetik u binti' k'aasiti'

535, Ix Kin (30) beeta'an na'il ichil jump'éeel ki'ki' máasaj yéetel le yuum Ch'íich' Mo'olo'.

Way j-taal u yiik'al le k'aaso' yéetel ma' ki'imak óolali', juntúul máak u k'áaba' Ch'íich' Mo'ol, naats' ti' Ix Kin te k'iino' yaan ti' 30 ja'abo'ob, ka su'ut u éetail. Leti'e' ku j-t'aan bey jach ya'ab ba'ax u yóojel jak' óoltik x-ko'olelo'ob yéetel u yutsile' ku p'íitump'íit u puksi'ik'alo'ob chéen náats'ko'obti'. Chéen ba'ale' chéen Ix Kin ku yu'uba'al u t'aan, tu'ux j-cha'ab u yila'al u puksi'ik'al, u máan k'abi', u k'a'ajsajil yéetel u yookolil, tu'ux su'ut u kuxtalil yéetel u ki'imak óolil. U junsaj óolal ti' Ch'íich' Mo'ole' súuklajti', ichil u yiik'e', u tuukule' chéen ti' leti' yaan, ba'ale' le yaakunaja' k'a'abéetlaj u bisa'al ta'aklanbil, tu'ux j-k'uch u k'iinil u yu'ubik u k'oja'antalil. U yaabilaj ti' Ch'íich' Mo'ol jach máan ya'ab, u amal múusiik yéetel u amal tuukulil chéen ti' leti'. Chéen ba'ale' le yaabilajo' jach máan sajbe'entsil yéetel k'a'abéet mu ya'ala'al, chéen ba'ale' j-k'uuch u k'iin u k'oja'antalil.

U aj-k'ooso'obo' tu kanáantajo'ob; le

x-ch'úupo'obo' u yóojelo'ob le xuunan x-ko'olelo' mix k'oja'anili', chéen yo'omchaja'an tumen juntúul paal. Le je'elo' u k'áat u ya'alike' u béeytal u kíimsale'; j-ta'ak u pool u yuum yo'osal ba'ax tu beeto'ob. Ix Kin k'a'ali', ti' le nojoch jala'achil yéetel ti' le máako'ob tu ya'alajob leti'e' jach máan k'oja'an yéetel ma' u béeytal u xíimbaltaj yéetel ma' k'aabet u p'u'ujuli'. U túukil le meyaja' chéen p'áat xáam; jump'éeel áak'abe' yaanchaj le chaampalo', toop ka u sensen ta'ako'ob le paal síijo', beytuna' Ch'i'ich Mo'ole' tsikbalnajij yéetel Ix Kin chéen tu júunalo'ob, tu yilaj u beetik ba'alo'ob yo'osal u kuxta'alo'ob yéetel mu chukulo'ob. X-leti'e' j-bin yéetel tu ts'o'okil, tumen tu ts'o'oke', wa ma' taak u bine' yo'osal u beetik tu yutsilti', yaan u yaantalti' u múuk'il yo'osal u kanántik u chaampal síijo'.

Ma' jak' óol ti' Ch'íich' Mo'oli', tumen ichil ya'abkach wi'inalo'obe' káaj u náajaltik u yáatal tumen yuumo'ob yéetel aj-k'iino'obo' yo'osal le k'eex múuk'ilo'. Tu jeel u k'iinil ja'atskabe' Ch'íich Mo'ole' tu k'áataj jump'éeel u'uy tsikbal t'aan iknal Kaloomte Báalame', yo'osal u ts'áaik péeksil ti'

jump'éeel k'úuben ku naats'al. Le nojoch yuumo'obo' tu múuch'uba'ob ichil le noj naj jala'acho' yo'osal u yu'ubiko'ob le ajawo'. Kaloomte Báalam beejóorasa' juntúul nojoch Máak yéetel 75 ja'abo'ob. Kulaj te k'áantuuniche' ajaw (k'áanche' ajaw) ka j-ween tu yóok'ol jump'éeel k'am jool macha'an tumen u palbil. Tu tséele', je'exbix súuke', ti' yaan Tseek' Peek', tu xikin. Ch'iich' Mo'ol kulajij tu aktáan le ajawo' yéetel tu tsolaj u tsikbalil le ajawo', tu k'iimbesaj jujump'éeelil u náajalil yéetel tu ya'alaj u yalab óolal le nojoch yuumo'obo' yéetel u kaajil Mutul ba'ax ku páatiko'ob tu ajawo'. Ts'o'oke' ka t'aanaj yo'osal le alab óol jata'ano', úuch u to'olo'ob, le óolalo' yéetel úuch u lúubul, yéetel u yóotsilil Mutul, chéen ba'ale' tu ya'alaj sám k'uchuk le áantajilo'. Tseek' Peek' wa'atlajij ka tu k'áatchi'taj bix u ta'aluj a'al Ch'iich' Mo'ol te ajawo', yéetel tu k'áatchi'taj ba'ax áantaj ku ya'alik. Ch'iich' Mo'ol bin yéetel le aj-k'iino'obo' yéetel tu k'a'ajsaj ti' le ma'ax ku yu'ubik le ba'ax a'ala'ab yo'osal le chi'isajo' tu'ux ku ya'alik Kaloomte Báalame' u janp'áatal u ajawil chéen yo'osal kaxta'al u k'eex ajawil Motul. Kaloomte

Báalam tu núuktaj mináan máak ku p'áatali'. Ch'íich' Mo'ol tu núuktaj, te k'iin je'elo', yaan u k'eex ajawili'. Kaloomte Báalame' áawatnaj k'a'am, tu'unij, u ch'éenebil nook'ile' je'k'ajij, tu jóolile' ti' wa'alakbaj Ix Kin, yéetel u champaal tu k'abo'. Kaloomte Báalame' tu k'áat chi'taj máax ti'ilil le champaalo'. Ix Kine' tu núuktaj uti'al, yéetel uti'li', u k'áat u ya'alik beyo' uti'al Ch'íich' Mo'ol. Ti' le ba'ax tu ya'alaj Ch'íich' Mo'olo' tu séeb núuktaj ti' le ajaw ku yáawato', le je'elo' jump'éeel ba'al k'aas tu beetaj. Beyxane', u jeel yuumo'obe' tu lomo'ob yo'osal mix máak ichil u bajo'obe' u tuch'laj yéetel u ta'akal u poolo'ob. Le ajawo' óok'onajj yéetel áawatnaj ti' u yaajil u xo'otolo' je'ex u bin u kíimil. Le yuumo'ob tu k'a'alo'ob le Tseek' Peek'o', yéetel jump'éeel che'e' tu biso'ob jeela'an yéetel k'aas yo'osal le ba'axo'ob k'aas tu beetajo'.

U kaaajil Motule' tu k'imbeso'ob u jáalk'abil u k'aax nak' le Kaloomte Báalame' yéetel u síijil le túumben k'eex ajawilo' te k'áantuunicho'. Ichil jejeláas ch'i'ibalile' tu k'iimbesajo'ob yéetel o'och tu paachil u nayo'ob. Ku ch'uyiko'ob le úulumo'ob tu

yooko'ob te che'o'obo' yéetel ku jáat xoot'iko'ob u kaal yo'osal u síijiko'ob tu k'ujob. Ken ts'o'oke' ku t'ubiko'ob le úulumo'obo' ti' ja' ku popok' look yo'osal u t'uut'iko'ob u k'u'uk'mel yéetel u luk'siko'ob u choochel, yo'osal u t'ubiko'ob ka'aten tuláakal le xóot'o'obo' ti' ja'il boox ti' iik tóoka'ano'. Le éetchi' najo'obo' ku yu'ulo'ob yéetel u síi kaabi' ch'ujuk k'úumb beeta'an yéetel k'aab wa áabal yéetel ta'ab yéetel iik. U loobil u ajawil Kaloomte Báalame' tu j-taasajk'iino'ob jach toopol, sáajkil yéetel óotsilil ti' Motul chéen ba'ale' le kaajalo' tu alab óoltaj bey u béeytal u yaantal jump'éeel ajaw k'aasa'ane' ts'o'ok xan u k'askuntik u ayik'alilo', jump'éeel ma'alob ajawile' je'el u béeytal u táasik ti Motul u suut le báalam k'iino'.

Tu ts'o'ok ya'ab k'iino'ob ti' le k'iimbesajo', u noj naajil jala'ache' tu'ux book yo'osal le janal ts'o'ok u tu'utal, xéejo'ob yéetel ta'o'ob. Ix Kine' tu ya'alaj ka cho'o' book yéetel ka túumbenchaja'ak le pak'o'obo' beyxane' le lu'umo' yéetel jump'éeel ta'anil boonil. Yéetel wa'akunaj pak'o'ob tu báakpaach, leti'e' tu t'aanaj le yuumo'ob yéetel le

aj-k'iino'ob ti' jump'éel u'uy t'aan wíinik ti' u taanil k'áanche' ajaw. Ti' u bo'oyil le k'áanche' ajawo', leti'e' yaanti' jump'éel óop'ol pixan, chéen ba'ale' beejorase', ti' u k'áanche' ajaw, u k'áan jo'ol Motul, yéetel u chaampal u méek'maj, k'éexi' ka tu múuk'ankúunsubaj. Yéetel jump'éel túumben t'aan, tu ya'alaj bix u yilik yaan u bin ti' Mutul, jump'éel ts'áaj-tuukulil jak' óolil. Tuláakal le yóok'ol kaabo' ku alab óoltiko'ob ka Ch'íich' Mo'ole', u yíicham le x-ajawo', u yuum le k'eex-ajaw yéetel u jóolil u luuk'sa'al Kaloomte Báalam, u ya'ala'al ajawil wa chéen yajaw wa jala'achil chéen ti' u suut k'iin ti' Motul. Chéen ba'ale' Ix kin tu takche'ejta'aj je'ex ba'ax u páajtal u tselik ti' u múuk'il wa u beetik loob ti' u kuxtal u yaal. Bey u na' le k'eex-ajawo' tu ya'alubaj yajaw yéetel jala'achil tu k'aaba' u yaal yéetel tu ts'a'aj ti' Ch'íich' Mo'ol u k'áabal nacom yéetel tu ya'alaj u yíicham. Ch'íich' Mo'ol ja'ak' u yóol; tu ts'áaj tuláakal u yutsil yéetel u na'at ti'al u p'atik paachil tuláakal le tak u náajalo'ob, kex takpaja'an xan Kaloomte Báalam yéetel Ix Kine', chéen ba'ale' tu chichankuunsaj Ix Kin. Leti'e' mix

tu cha'aj u náajaltik le ts'oysajo', u maas k'aasile', tu ts'áaj le ma'alob meyaj ti' Nacom, úuch u ts'áabal ti' le meyajó' p'aat mixtan u beetik mix jump'él jejeláas t'aan yéetel leti'e' ichil le k'iin je'el kun meyajó', tumen k'ana'an u yaantal tu wotoch le nacomo'obo', tu'ux ma' táan u cha'abal u yaantal ba'ax u yil yéetel u láak' ch'úupo'ob, beyxan u yatan, u Ix-nojoch jala'achil Motul. Le máako'obo' jak' u yóolo'ob xan, kex mix ts'áab ti' u k'áaba' bey kaloomte, tumen ka'ache' mix juntúul x-chuúup ts'o'ok u na'akal bey Ix-nojoch jala'achil.

Ix Kin taak u líik'sik Mutul ka'ateen tak yóok'ol kaaj ti' nojbe'enil yéetel u káajsik ya'abkach nojmeyajo'ob yo'osal u yutskiinsik le beejo'obo', jejeláas bona'ampak' yéetel u túumbenkunta'al le nojoch najo'ob ti' u kúuchil koonol. Tu junal, le noj kaajo' beychaj u ta'akikubaj, chéen ba'ale' le bonil yaan tu yicho' ku ta'akik chéen le yal ku jubulo'. Bey yaan ka'ach chéen junp'íit yajawo'ob ti' al u ts'aiko'ob meyaj yéetel k'uuben, bix mi'inan máax u bóotik le meyajó' yéetel le búukaj táak'ino'. Le Ix-nojoch jala'acho' ku beetik u meyajó'ob tu'ux ku

jpóola'al tuunicho'. Ku Yaayantik le táak'ino' yo'osal u páajtal u beetik u nojoch yotoch bey nojoch aj-k'iine', yéetel wa le buka'aj táak'in mix chúuka'ani' ku láaj ch'áaik tu yóok'ol u boolil le kaajo' yéetel ku ch'aik u tojol le aj-koonolo'obo' leti'o'obe' mix suuka'an u boolo'ob. Ka'alikil le kaajnáalo'ob ti' Motulo' táan u muk'yajo'ob le ba'ax ku beetik le Ix-nojoch jala'ach. Leti'e' súuk u maanaal te noj beejo'ob yéetel le k'íiwiko' yo'osal u yila'al u nook' jach ko'oj yéeyel bix jach ma'alob chuuya'an yéetel piits' u yutskiinsmaj yéetel mejen ba'al ya'ax ko'oj yéetel cháak xiximo'ob.

31 ti' Diciembre 537 (9.5.3.9.15) Wak Chan Kawiil (29) ku suut ti' pu'ulajil yéetel ku na'akal tu k'áanche' Ajaw ti' Mutul.

Upakal Kinich, u Ajaw Xultun, tu t'aanaj u soob Wak Chan Kawiil, ti' máax tu k'áataj ka u ta'akubaj yéetel u kanáatikubaj. U tsikbalil ts'o'ok u k'uchul ich Mutul ku ya'alike' Kaloomte Báalam ts'o'ok u kíimil, yéetel ku na'akal Ix Kin tu k'aaba' u yaal k'eex ajaw. Wak Chan Kawiil ki'imakchaj u yóol ka'a tu yóojeltaj ts'o'ok u kíimil le k'aak'aasmáako', chéen ba'ale' j-na'ak ti' ka tu yu'ubaj u láak' tu ts'áanchajtaj. Ba'en Ix Kin ma' yaaj u óol ti' le ba'ax úuchti'o' yéetel chéen ku kaxtik u yutsil ti' leti'. Beyo' tu yilaj ka jo'sa'abi' wa men no'ol wa t'a'aj, Ix Kin tu otsij áantaj, bey jump'éel áak' yóok'ol tuunich. U Pakal Kinich tu ya'alaj ti' ma' u tuklik le ba'alo', tu k'a'asaj te aal ajawo' bey mina'an Kaloomte Báalam, leti'e' ma' u p'aatal táankab. Wak Chak Kawiil u ajaw Mutul yo'osal u k'eex Ajaw, yéetel wa ku paakta'al beyo' wa ku yila'al beyo', yaan u yúuchul bey u tuklik.

Wak Chan Kawiil u bukitmaj u t'ool báalam yéetel u k'u'uk'umel Ketsal bey juntúul aj-ba'atel ajaw;

beeta'ab jump'éel xiímbal yéetel aj-paaxo'ob yéetel tunk'ulo'ob yéetel u baakel áalak', jolkano'ob yéetel aj-kanano'ob yéetel u k'alabil che' xooteb túunich, yéetel ya'ab táankelem paalalo'ob u kuchmajo'ob lakamo'ob yéetel k'u'uk'umel ti' Mutul. Le xiímbalo'ob bin tak ti' u beej Uaxaktún yéetel ka j-máano'ob ti' jejeláas chan kaajo'obe' le aj paaxo' ku looxiko'ob u tumk'ul yéetel ku yúustiko'ob u báakel áalak' yo'osal u jóok'ol le wíiniko'ob u yilo'obe' jach uts u ka'a suut u yaal ajaw saataj ka'achile'. Le táamkelem paalalo'ob tu ch'a'o'ob u k'alabil che' ka j-bino'ob paach le jolkano'obo'; le na'atsilo'ob yéetel atáantsilo'obe' tu yuk'o'ob k'eyem yéetel ik yo'osal u páajtal u xiímbalo'ob ti' al u yiliko'ob, laene' ti' jejeláas chan kaaj ku máano'ob, le k'iinbesajo' táan u bin u nojochtal. Wak Chan Kawiil k'a'ami' yéetel nojoch tsikbe'en ich Uaxactún, u nojoch kaaj ku áantik yéetel u yet lu'um Mutul; leti'e' áantajij yéetel ya'abkach jolkano'ob.

Ch'íich Mo'ole' tu k'amaj tsikbal ti' na'at ti' u xiímbal yéetel tu ya'alaj ti' Ix Kin u suku'une' táan u taal ti' u beej Mutul. U yiche' chu'up yéetel u ja' u

yich yéetel chaklajij men sajak, chéen ba'ale' u yíicham ma' u páajtal u na'atik yéetel mu béeytal u ya'alik ti' mix ba'al. Leti'e', tu ch'a'aj u yaal yéetel u aj-meyajo'ob j-bino'ob u xíimbaltik u naajil k'uj ti' u yuum ich le chúumukilo'. Taanil u buuts' chukej, ku payt'áan yéetel ku k'áatik ka kanaántako'ob; ka'alikil, le tunk'ulo'ob ku kaajal u yu'uba'al baantaj le múulo'obe'. Leti'e' yéetel u aj-meyajo'ob kulajo'ob jeets' óolo'ob yéetel ma' u ya'aliko'ob mix ba'al, táan u yu'ubiko'ob asab k'a'am. Le wíiniko'ob ti' Mutul ku paakato'ob tak xaman, yéetel u eets naach ti' le tunk'ulo'ob yéetel u bakel áalak', chikpajij yóok'ol le bu'utun, u lakam ti' Mutul. Wak Chan Kawiile', juntúul taamkelem paal beejorae' yaanti' 29 ja'ab, ku xíimbal yóok'ol beej; paach ti' leti'e' chikpajij ya'ab wíiniko'ob ku taalo'ob yéetel leti', bey oole' jump'éeel nojoch molay k'atuno'ob yaan ti'le kaajo'. Le aal ajaw naats' tu jonal xaman ti' le kaajo', yéetel le nojoch máako'obo' yéetel x-ch'upo'ob tu k'ajóolto'ob chichan tu k'amo'ob yéetel ki'ikmal óolal. Le palalo'obe' ku yáalkabo'ob táan u ya'aliko'ob le tsikbalo'; le wíiniko'ob ku beetiko'ob nojoch tsool tu tseel le beejo'

yo'osal u yiliko'ob yéetel u t'aaniko'ob le aal ajawo'.
Ya'ab máako'ob tu pulajo'ob ch'íit yéetel u le'o'ob tu
taanile; le múuch' wíiniko'obe' ku yiliko'ob
nojochlajj.

Yaan wíiniko'ob ku yóok'olo'ob, yo'osal tuláakal
ba'al ts'o'ok u yúuchul ti' Mutule' tu mina'anil yéetel
ku yaaj óoltiko'ob tuláakal ba'al ts'o'ok u máan ti le'
27 ja'abo'obo'. Ka tu yilaje' le ki'imak óolo' p'aat ja'il
ich, Wak Chan Kawiil j-káaj u yóok'ol, tumen u
kuxtal tse'elti' yéetel u noj óolil tse'elti' ichil u kaaj.
Wak Chan Kawiil naats' ti u nojoch naaj, u kiike' tu
yilaj mix k'aata'ani' men x-ch'úup, ma' u páajtal u
ts'o'oksik u láak'. Leti'e' naats'i' yéetel tu méek'aj u
suku'un chéen ba'ale' ichil u puk'si'ik'al ma' u k'áati',
chéen sajakti'.

Tu láak' k'iine', beeta'ab jump'éel nojoch
k'iimbesaj ichil le k'íiwiko', le wíiniko'ob ti' Mutul
táan u k'iimbesajo'ob men ka taal u yaal ajaw sata'an
ka'achi'. Tuláakal wíinik taak u kutsal tu tseel Wak
Chan Kawiil, bey u bin u yejoch'e'entale' le
máako'obo' poch'tiko'ob le jaanalo' yéetel le k'aj
ja'o', yéetel ki'imak u yóolo'ob yéetel le ba'alo'ob ku

beetiko'ob ku che'ejo'obo'. Le ch'úupo'obo' ma' p'ato'ob te k'iimbesajo'; chéen ba'ale' Ix Kin p'ati' ti' u pool mayakche'o', mix máak ilik, chéen tu junal, chi'ichnakchajij ka tu yilaj u chookol pool le máako'obo', ka bin wenel, mix máak il wa luk'ij.

Tu láak' k'iine' jump'éel utsil k'iin ti'al a bin máan, Ch'íich Mo'ol táan u beetik u meyaj ti' u bo'ota'al tumen le meyaj ku beetiko'ob le meyajil máako'obo'. Leti' ku beetike' ka j-na'ako'ob chéen wa juntúul balts'amo'ob j-na'ako'ob yóok'ol jump'éel kúuchil ti' le k'íiwiko' yéetel tu t'aanajo'ob le wíiniko'obo'. Juntúule' tu beetaj ti' ch'íich Mo'ol yéetel ku che'ejtik bix u nojba'alkuntikubaj yéetel bix u wa'altal. U jach uts u beetik tumen le múuch'ilo' wíiniko'ob táan u che'ejtiko'ob.

Le ix-nojoch jala'ach Ix Kino' p'áatal chéen tu
junal,

U yichame' u náachkuunsaj.

J-taalen teen, jach ki'ickelem,

U puksi'ik'ale' táan u tutup'áankil tin wo'osal.

Leti'e' utschaj u yik, beyo'

Le ajaw tin kíinsaj.

Ba'ale' le k'áanche' ajawo' ma' tin kaxtaji'

Leti'e', men in ts'iibolal, báaxalnaj tin wetel.

Ka túune', u ka'atúul balts'ame wa'atlajij yéetel ka tu
nojba'alkuntikubaj bix Wak Chan Kawiile'.

Jach jaaj, leti'e' tu kíinsaj le úuchben ajaw
Báalamo',

Sajak ti' tak tu chichanil ka'ach.

Ka suunajene' le wíiniko'ob jach ki'imak u
yóolo'ob.

Tu tsayo'oteen ya'abkach ki'imak óolal.

Tene' ma' j-taalen in ch'a' le k'áanche' ajawo'

Chéen j-taalen in wilej.

Úuch in keetkunsik yéetel le táankelen paalo',

Chéen ku páajtal in ch'áaik.

Le balts'amo'obo tu k'áato'ob te muuch' wíiniko'obo' máax u k'áat ka jo'olpóopnak ti' Mutul, tuláakal le x-ch'uupo'obo' tu yáawato'ob yéetel tu lalajk'a'ato'ob yo'osal Wak Chan Kawiil. Ch'íich' Mo'ole' jach máan ki'ichkelem yéetel yaanti' yaakunaj chéen ba'ale' Wak Kawiile yaanti' ch'i'ibal, táankelen ka'ach yéetel mina'an u yatan.

Le t'aano' tu beetaj u jach p'ujul Ch'íich Mo'ol beyo' ka suutnajij tu noj naajil jala'ach tu múuch'kinsubaj yéetel le máako'obo'. Kali'ikil maas k'iin ku beetik Wak Chan Kawiile ich Motule' ku maas k'a'ola'al, maas seb le máako'obo' yaan u tuukultiko'ob jeel u pajatal u suutul u ajaw Mutule'. Te beejo'obo, je'el u páajtal a wilik paakato'ob yéetel u juum t'aano'ob ti' le máako'ob ku t'oxik jejeláas tuukulo'ob ich ka'ap'éeel muuch'; tak xane ts'o'ok u páatal u tsiikbalo'ob ti' le máako'obo'; bey wóole' náats jump'éeel ba'atel. Le máako'obo' tu

t'áano'ob Ch'íich' Mo'ol, men leti'e' ts'o'ok u pulikuba' u kíims juntúul ajaw, yéetel ku ka beet le ba'al beyo' yo'osal u yáantik ix-nojoch jala'ach

Le úuch u jóok'ol maane', Wak Chan Kawiile' tu xíimbaltaj u chúumukil najil k'uj ti'al u yilik le siibal yéetel le muk'yaj ku beetik tu yuum yéetel tu láak' u ch'i'ibalo'obo'. Tun yaantal te najil k'ujo', Ch'íich' Mo'ol yéetel óoxtúul aj-kanáan u ch'a'amo'ob ka'amat yeej, j-k'ucho'ob ka naats'chajo'ob tu yiknal. Je'ex úuch u béeytalo', tu beeto'ob 19 yaajil yáaxil ka u taakubaj le aj-k'iino'. U yiko'ob p'uja'anil úuch yáax beetiko'ob le kíinsajilo', Ch'íich' Mo'ole' yéetel u aj-kanano'obo' j-bino'ob utsil seeba'an te kúuchilo'. Le máako'obo tu suutuba'ob u yilo'ob le najil k'ujo' ka tu yilo'ob juntúul Wak Kawiil u jóok'ol, k'i'ik'chaja'an yéetel chuup yéetel yaajilo'ob, ba'ale' layli' wa'alakbal. P'uja'ano'obe', le máako'obo' u k'áato'ob ch'atojil, maas taanile u yaal ajaw béeychaj u chukiko'ob Ch'íich' Mo'ol yéetel u kanano'ob ka bisa'abo'ob te eebo'obo' tu najil k'uj, tu'ux le máako'obo' táan u pa'atiko'ob yéetel táan u k'áatiko'ob ti Wak Chan Kawiil ka

péeknak. Le u yaal ajawo tu k'áataj ti Ch'íich' Mo'Mool ba'ax ten tu tuukultaj u kínsik. Chi'íich' Mo'ole' ka tu núukaje' bey úuch u k'áatiko'. Ma' beychaj u jóok'sa'al maas ts'áaj t'aan te aj-tuus máak ka k'a'alij. Le t'aano' "tumen chéen k'áatajtio" juumnajij leti' chuunsej ba'atelo'ob ka naachchaj tak te najil k'ujó' tak te nojoch kaaj kaabalo'. Wak Chan Kawiile' tu k'áataj te máako'obo ma' u ch'iko'ob toojil tu junalo'ob, ba'ale' le múuch'ba'atelo' maas nojoch ka'ach keet leti'. Yaan ka'ach ba'atelo'ob te beejo'obo', chu'ukij wa kíinsa'ab le máako'ob tu nayo'obo', jump'éel k'iin jach máan k'aas. Máako'ob tooj u tuukulo'ob ti' u yaal ajawe' tu j-biso'ob Wak Chan Kawiil yéetel tu yóoto'ob u kanáanto'ob. Yéetel le yaajil túumben táantik u chu'uyulo', kulaj te éep tu kúuchil le wenelo' ka tu k'áataj ka taasa'ak yaaxtaanil tu aktáan leti' u kiik, u yíicham yéetel u yaal. Tu taanil k'áanche' ajawe', Wak Chan Kawiile' tu tsolaj ti' Ix kin Ch'íich' Mo'ole' tu yóotaj u kíinsej la'atene' k'a'abéet u ch'akal u pool. Sáajake', Ix Kine' tu ch'a núuktaj. Ch'íich' Mo'ole' tu yilaj yéetel ja'ak'al óol, ka ts'o'oke' tse'el seeba'anil ka ch'a'ak

u pool, Wak Chan Kawiile' ka jan wa'alaj tsikbal yéetel u kiik. Ix kiine' ts'o'ok ka'ach u ts'áaik Kaloomte te kúuchilo', ka ts'o'oke' tu ch'a'aj le k'áanche ajawo' yéetel tu chi'isaj le k'áanche ajaw tu yaalo', le je'elo jump'éel tuus ti' Wak Chan Kawiil, u k'áat u ya'ale u yokoltik u kuxtal, yéetel u yokoltik le ba'alo'ab p'áata'antio'. Kex beyo', leti'e' ts'o'ok u ya'alik u kanantik u kiik kex u si'ipil Ix kiin, letie' ku sa'asik u si'ipil. Chéen ba'ale' tu ya'alaj tu yaale' mina'an u k'eban, k'a'abéet u kíimil ti'al u jeetsik maasil ba'atelo'ob. Ka tu yu'ubaj le t'aano'ob beyo' tu paaktaj u suku'un ka tu jach t'antajti' wa ka u kíinsej u yaale', leti'e' yaan u kíinskubaj yéetel leti'. P'uja'an yo'osal múuk' óolalil le x-ch'uupo', Wak Chan Kawiile' tu ts'áaj ti jump'éel noch laj tu taan pool ka tu yaach'aj u koojo'ob.

U yaale' tse'ela'ab tu k'ab ka bisa'ab te kúuchil wenel tu'ux kíinsa'ab le óotsil chaampalo'. Ix Kine' yaaj óol yanik, ook'ol yéetel áawato'obe j-luub te lu'umo'. Tuláakal u kuxtale' ts'o'ok u múuk'yajtik ba'atelo'ob yéetel ya'abkach sa'atalil, ba'ale' le je'ela maasil le ts'o'ok u muk'yajtiko'ob tu suutubaj iknal u

suuku'uno' yéetel ya'abkach k'aasil tu k'ak'aas t'aantaj yéetel ba'atel t'aano'ob, tu beetaj tak u ka suut paachil. Le aj-kanáano'obo' tu ch'ao'ob yéetel k'aasil le ix-nojoch jala'ach ka tu jirichto'ob tak te kúuchil wenelo' Le máako'obo yaan te k'áanche' ajawo' sáajako'ob yéetel le ya'abkach ba'atelo'. Le aj-k'ooso'obo' yaan te taanil le k'áanche' ajawo' táan u yóok'olo'ob ka'ach yéetel ku yáalkabo'ob tu paachil le ix-nojoch ja'acho'.

Wak Chan Kawiile' tu ch'a'aj le ok'ol bey u bo'olil yo'osal le ka'anal tuus ts'o'ok u muk'yajtiko' ka tun tu ts'áaj u ya'alma'aj t'aanil ka taasa'ak yéetel ka e'esa'ak tu tsoolil tu tan leti' jujuntúulil le taka'an u pool tumen úuch u máan tu taan. Ti' jujúuntulil máak taka'an u poole', yaan u ya'alal u k'aaba' yéetel u láak'tsilob, tso'okole', séeba'ane' ku jóok'sik u tuukul. Ti' jujuntúul máak taka'an u poole' ku ya'ala'al u k'aaba yéetel u k'aaba u láak'tsil ts'o'okole' ku ch'a'akal u pool. Je'ex máaxake' mixtan u béeytal u yookol te nojoch najo' ba'ale' yéetel jujuntúul máak ku ch'a'akal u poole', ku yu'uba'al u yáawato'ob, u yóok'ol le na'obo',

atantsilo'ob yéetel le aalo' tak te nojoch naj ku beetiko'ob múuch' yaajil yéetel yaaj óol. Juntuul u xbech' Ix Kine, j-na'akal u yóol yéetel chi'inake', tsa'ay pu'uts'ul tu kúuchil wenel le x-nojoch jala'acho'. Yéetel u k'abo'ob u laat'maj u xeet'o'ob k'at yéetel u nook' k'i'ikchaja'ane' táan u yáawatik u x-nojoch-jala'ache' ts'o'ok u kíimil. Tu ya'alaje' Wak Chan Kawiile' ma tsa'ay u muk'ya'atej u tuus u suuku'unej, ka jóop' u yáawat yéetel yaajil.

Te tu chúumukil le najil k'ujó', pana'ab jump'éeel muknáal yéetel ka utskinsa'ab u yaal yéetel ta'an bexyan ka bona'anpak'ta'abij. Jump'éeel k'iimbesaj ba'ale' jats'uts máako'obe jok'o'ob te nojoch najo. Tu chúumukil le tsoolilo', le máako'obo tun ch'uyiko'ob ka'p'éeel ba'al tu'ux ku yúuchul weenel, jump'éele Ch'íich' Mo'ol ch'a'amij, tu láak' jump'éele' ti' yaan Ix Kin chilikbal yéetel u yaal tu k'ab. Yaan ka'ach ch'en te iik'o kex le beejo'ob yéetel le k'íiwik tu beejil u naj k'ujó chuup yéetel máako'obi'. Ichil le ya'abkach máako'ob yaano'obe' mix juntúul t'aanaji'. U wíinkilil Ix Kin, u yíicham yéetel u yaale' ts'áajbo'ob te muknáalo'. U

ix-k'ooso'ob Ix Kine óok'olnajo'ob kali'ikil táan u ts'áabal le ba'alo'ob maas yaabilta'an u ti'ale' yéetel ichil le máako'ob ku meyaj ti'o', le k'at tu'ux ku yuk'ul yéetel ku janalo, u kooj le nojoch mantarrayao' ku ch'aik ti u siibalo', je'ex tak u janal maas ki' u yu'ubiko'. Le túun le muknáalo' muúk' yéetel tuunich k'at jajalkil yéetel k'a'al yéetel ta'an. Le aj-k'iino'obo ku tséentiko'ob le ichkolil máako'ob yéetel ya'abkach boox ja' k'áak' yéetel buuts' ki'ibok u yiits k'aax.

Je'ex chowaktak k'u'ukmel Ketsal, u pixan Ix Kin, Ch'iich' Mo'ol yéetel u yaale' tu ku na'akalo'ob te ka'an tun maano'ob tu sajkil le ka'ano. Te layli' chíinil k'iine', le áak'ab ka'ano' táan u ba'atel yéetel le k'iinil le chak mo'olo' tu yaanal le chuun ka'ano' kali'ikil tsa'ay te ka'ano. U yicho'ob le ox-nojoch jala'ach yéetel u láak'tsilo'obo táan u leléembal yéetel u láak' pixano'ob ku paakato'ob kaabal ti'al u cha'antiko'ob le lu'umo'. Ti tu yilo'ob le 31 ti Diciembre ti 537 (9.5.3.9.15), bix Wak Chan Kawiile kujal te k'áanche' ajaw u p'áatmaj ka'ach tu kiik Ix Kín, yaaxtáanil ti' leti'e', u yuum Chak Tok Ichaak II.

546?, Kaltuun Hix táan u yilik bix Aj Wosal Chan táan u ch'áaik le k'áanche' ajaw ti' Saal

Wak Chan Kawiile' leti'e' ka'ach le ajawo', úuchak ku tuukulta'al u Nojoch Máakil le nojoch kajo'obo', ba'ale' ma'ach u joolpóoptik le maya lu'umo', chéen ba'ale' leti'e' u k'áat ka'ach ka ts'áabakti' u k'aaba' Kaloonte. Tu paaktaj le nojoch kaajo', le pak'o'obo' táan u níikilo'ob yéetel táan u sa'atal le síis óolilo'. Chaambéelile', Motule' táan u kíimil. Le táantik u ya'alal nacome' tu k'amaj yaaj péeksilo'ob, Wak Chan Kawiile' tu beetaj túun jump'éel t'aan ti' tuláakal le máako'ob yéetel le aj-k'iino'obo' yaano'ob te taanil k'áanche' ajawo'. Nacome tu ya'alaj le yajaw ajaw Saalo', Tajal Chan Kínich, ts'o'ok u kíimil chéen ba'ale' ma' tu ya'alaj ti' Wak Chan Kawiil bey u nojoch jala'achili', le túumben ajaw, Aj Wosal Chan Kinich ts'o'ok u na'akal te k'áanche' ajawo', u maas k'aasile', u k'áam ajawile' beeta'ab tu táanil yéetel táan u yila'al tumen le ketlan lu'um- ajawil Kan, Kaltuun Hix.

Yéetel le t'aano'oba' tu beetaj u nich'ba'al. Le

nojoch máako' t'aanaji' ka tuya'alaj ichil u lu'um-ajawil u yuume', Chan Tok Ichaak II, ka'achile' Mutule' jump'éeel utsil kaaj, ba'ale' u nojochile' ku tsentikubaj yéetel u bo'olil tuláakal le kaajo'ob yaan tu páajtalilo'. Junjuntúul koolnáal ti' jujump'éeel chan kaaj ku bo'otik u bo'olil kaaj yéetel xixim, jujump'éeel chan kaaje' ku tuxtik jump'íit xixim ti le k'asa'an ajawo'ob ti' Ucanal, Bital, Xultun wa Maasal; leti'obe' ku bo'otiko'ob u bo'olil kaaj te máako'ob ti' Saalo', UxWitxHa wa Uaxactun. Kali'ikil le máako'ob táan u bo'otiko'ob u bo'olil kaaj ti' Mutule', xaak yéetel xaakil xixim, kakaw, kab yéetel u láak' ba'alo'ob taask'aja'an tak lu'um Mayao'ob ku bisa'al te nojoch kaajo'. Te k'iino'ob je'elo, le kúumche'o'obo' chuuptak ka'ach, u máakilo'ob ti' Mutul túune' utsil tséenta'ano'ob.

Tu k'iinilo'ob tikinile', ku tuuchita'al koolnáalo'ob te mejen kaajo'obo' yéetel te lu'um-ajaw Mutulo', tu'ux ku beeta'al u meyajo'ob. Nuukuch k'ak'o'ob tookik tuunicho'ob ti'al u juuch'uj yéetel ti'al ka ch'aba'ak u lu'um ti'al u beeta'al pak' yéetel u ta'anil. Le meyaj máako'obo'

ku ch'akiko'ob xexet'al j-póol tuunicho'ob yéetel ku máak'antiko'ob túumben najil k'uj ti'al jujump'éel k'iimbesaj ti' katun. Ku yutskinta'al yéetel ku taaxkunta'al le beejo'ob yéetel túumben yaan sak ta'an, tak xane' ku bo'onol yéetel ku yutskinta'al le najil k'uj, le nojoch najo' yéetel boonilo'ob chak, sak, k'an yéetel ya'ax. Kex le meyaj je'el u beeytal jach ts'u'uyo', ku ma'alob u tséenta'al le aj-meyajilo'obo; ku ts'áabal u jaanto'ob k'eyem, wóolis waaj yéetel ib yaan tu ts'u', u ja'il bu'ul yéetel túumben iiko'ob

Ba'ale' tu ts'o'oke', j-k'uuch juum t'aano'ob tak xaman; ku yúuchul t'aan yo'osal Kane' táan u cha'antik mejen kaaj yo'osal mejen kaaj, lu'um-ajawil yo'osal lu'um-ajawil yéetel petlu'um yo'osal petlu'um, jujuntúul joolpóopile' pets'a'an. Te je'el túuno', Kane' táan u naats'kubaj jujump'ítitil maas, Chak Tok Ichaak II mantaats' tu kanaántaj u ka'anali' yéetel jáalk'abil. Kaloomte Báalame' yaan k'iine tu ye'esaj u múuk'il, chéen ba'ale', suut chokol poolil, kali'ikil Kane táan u cha'an tak tu yoochel.

Le k'uuxtambalo', yáaxile', tu beetaj uti'al tak Maasal, ka ts'o'oke' tu beetaj xaan yéetel u láak'

kaajil ajawo'ob. Ti' jujump'éeel mejen kaaj ku ch'a'ike', ku sa'atal jump'éeel sayab ixi'im yéetel le meyajil ti'al le Mutulo'. Ix Kan (Wak Chan Kawiile) mina'an ti' le utsil iil k'a'abéet ti'al u yáantik le kajil ajaw te tuus wa le múuk' tial u kínsik le ch'a' k'uux ku cha'an tak te oochelo'. Te xaman, noojol yéetel chik'ino' ts'o'ok u sa'atal tuláakal le kúuchil koonolo'obo' tak le táak'ino', ba'ale' láayli' yaan le uts meyajil te páajtal ookol te kúuchil koonolo' te úuchben jaal ja'o. Le cheemo'ob k'áak'náab ku xíimbalo'ob te jaal ja'o' je'el u béeytal ka'ach u báab yéetel che' ja' ka'anal yo'osal ja'Belmopán yéetel u ye'emelo'ob tak Saal (Narajo) tu'ux ku pa'atalo'ob tumen aj-koonolo'ob le kun bisik le koonolo'ob te sak beej tak Mutulo'. Ba'ale' béeyla'ake' tak Saale' ts'o'ok u ts'áaik u paach ti Mutul, UxWitzHa tune' u ts'ook k'aax t'aan yaan ti' Mutul, u ts'o'ok u páajtalil u yookol te jaal ja'o' yéetel te yóok'ol kabo'. Le nuukuch máako'obo ku yiliko'ob Mutul bix ts'o'ok u p'aatal chéen u yoochel te jump'éeel k'iin ka'ach je'exo'; wa ku sa'atal ka'ach UxWitzHae', Kane ts'o'ok ka'ach u jóok'ol tu yoochelo' yéetel

yaan u ts'o'oksik ka'ach ti jump'éeel ts'ook loox ti
Mutul.

**16 ti' Abril ti' u ja'abil 553 (9.5.19.1.2)
Wak Chan Kawiil tu yilaj u na'akal tu
k'áanche' ajaw Yaajaw Te Kinich II ti'
UxWitzHa.**

Wak Chan Kawiil leti' p'a'at íilik u nojochta'al Mutul.ba'ale' ts'o'ok u láaj saatik u éetailo'ob yéetel u ajawo'ob, tu a'alamaj t'aantáaj ti' UxWitzHae' le k'úuben yaanti'o' ka u ts'áaj u láak' kaap'éelil láak' óolale' ajaw uuyik u yaajil le k'uub ku ts'a'abil ti' Mutul. Ka kiim u ajawi' UxWitzHae', Wak Chan Kawiile' bin te noj kaajilo' ti'al u yíilik u p'a'atal u éetail ajaw, Yaajaw Te Kinich II, ti' wáaklajun (11) tu wináal abribe' t' u ja'abil 553 (9.5.19.1.2). U k'iibesajil yo'osal wáak Katune' ts'o'ok u naats'aj, lebeetike', Wak Chan Kawiil tu a'alamaj t'aantáaj ti' UxWitzHae' ka u ts'áajo'ob ya'abach janal bey xan ka beeta'ak jump'éel túumben naaj k'uj tu yo'osal leti'e'. Yajaw Te Kinich II beychaj u nup'intik (muk'yajtik) u bo'olil, ba'ale' jach chíika'am ma' ts'a'ay u máansik u láak' k'iin u alab óotsil ti'. Ti' u láak' ja'ab, Wak Chan Kawiil tu k'amaj tu yotoch u éetail ti'al u k'iibesaj Wáak Kantun waxaklajun (18) ti' marzo ti u jaabil 554 (9.6.0.0.0). Ti' u yáax

k'iinil le k'iimbesajo' ajaw tu ye'esaj jump'èel lakam tun tu'ux yáan u yoochel yèetel u ts'iikbalil. Tu láak' ts'o'ok k'iin janale' ti' le k'iimbesajo'obo', Yaajau Te Kinich II kulaj tu tséel Wak Chan Kawiil, ka tu a'alaj ti'e' yéetel jajil t'áan u alab óotsil yéetel tu ya'alaj xanti'e' yáan u kanáantik u t'aan yéetel u ya'ab óolalil u nojoch jala'ach. Chéen ba'ale' tu yalajxanti'e' yaanti' ts'o'ol xíikin ti'al u yáantik u nojochil yéetel u éetail.

Wak Chan Kawiile' tu k'áataj tu'ux yaan le saja'akilo' yéetel Yaajau Te Kinich II tu tsoolaj ti' u lu'umil ajaw Kan ts'o'ok u láaj ch'a'aík u puksi'ik'al u lu'umil maya'ob yéetel bix u béeytal u yáantik u noj lu'umil Mutul ka tu múuch'ubaj je'ex pets' la'ankaaj, ku ch'paaík u kíimil je'ex juntúul ba'alche'. Wak Chan Kawiile'l wa'atlajij ka tu ta'akaj u pool Yaajau bix u tuus. Yaajau Te Kinich II tu ya'alaj ka u p'aat junts'e'el u p'uja'anil yéetel u tuukul, ka u láak'ubaj yéetel Kan ti'al u kuxtal yéetel ka p'aata'ak u éetail ka'aten. Wak Chan Kawiil chéen p'aat ch'éench'enkil, óolak u kíinsej waj u kiblajtej, ba'ale' Yaajau Te Kinich II yéetel u máakilo'ob UxwitzHa tu

xuump'aato'ob le k'iimbesaj ka tu p'aato'ob u nojoch najil Mutul. Ti' u jump'éeel p'uja'anil Wak Chan Kawiil ts'ay tu paach u éetail, tu yawataj ti' yéetel tu ya'alaj ba'alo'ob ti' u taan tuláakal le aj-cha'anilo'obo'.

**Buluk (11) ti' u wináal abrilé' tu ja'abil 556
(9.6.2.1.11) Wak Chan Kawiil ba'atelnaj
yéetel Yaajau Te Kinich II.**

Yaajau Te Kinich tu múuch'ubaj ti' u jeel u lu'umil yéetel tu k'ububaj ti' u lu'umil-ajawil Kan. Yéetel e lela' Mutul sa'ati' u ts'o'ok pets'la'anakaaj. Yaan u xuulul u yáanta'al u lu'umil-ajawil Kan, bíin xuxuluk koonolo'ob, yéetel yaan k'ana'anta'al u k'uchul ba'alo'ob tu lu'umil-ajawil Kan. Le kumche'o'ob ku máan chu'upul yéetel ixí'im ka'achile', beejlae' chéen u p'uuyil yéetel wa jayp'éel ixí'imo' yaano' te lu'umo'. J-k'uch u k'iinil tu'ux le x-ko'olelo'obo' ku suuto'ob tu yotocho'obe' yéetel u jojochil xaako'ob. Mina'an ba'al jaantbil te otocho'obo', máako'ob kaajakbalo'ob tu noj lumil Mutule' ka u muk'yajilo'ob wi'ij (waj ka u wi'ijtalo'ob); le tumentike', le óole' tu múuch'ubao'ob ya'abach máako'ob uti'al u yookolo'ob yéetel múuk' te kumche'o'obo' te noj kaajilo' chéen uti'al u yiliko'ob jojochil. Jáak'ano'ob u yóolo'ob, j-bino'ob tu noj najil ajaw; yéetel ya'abach múuk'il páajchaj u yoko'olo'ob te kúuchil

tu'ux ku táan óoltaj le ajawo' ka tu ya'alo'ob ba'axten p'ujulo'ob (u k'uuxil) ti' Wak Chan Kawiil (ka tu ya'alo'ob u akanjal ti' Wak Chan Kawiil).

Le táankelem awajo' (j ajawil) tu jala'ach t'aanti'o'obe' yaan u beetik jump'éel suy k'up ti' le k'ujo'obo' uti'al u páajtal u yaantalti'o'obe' ayik'alil tu ka'aman. Ka tu yu'ubo' le t'aan tu tumentajo' le x-ko'olelo'obo' tu p'a'asto'ob le ajawo', ka tu ya'alo'obe ma' k'a'anan ja' ti' leti'o'obi', ba'ax k'a'anan ti' leti'o'obe xix'im. Wak Chan Kawiil tu jala'ach t'aanti'o'obe' yaan u kaxti'k janal, ba'ale' le x-ko'olelo'obo' tu ya'alo' ti' aj-tuus.

Te óok'iino', le ajawo' tu yilaj bix tun ku luuk'ulo'ob jaytúul máako'ob ti' Mutul; ts'o'okole', tu t'aanaj le aj-meyajo'ob ti' ajaw ti' u kúuchil le ajawo' (waj kúuchil ajaw). Ti' yaano'obi' (waj jumpul ti' yaano'obi'), le yáax t'aanajo' leti'e' nacomó' yo'osal u seebil le ba'ax úucho' yéetel xan ka tu ya'alaj yo'osal le béelankil ti' le kúuchil koonolo' k'a'abéet u tséeti'ko'ob le máako'obo'. Le béelankilo', tu ya'alaje' le kumche'o'obo' mina'an mixba'ali' le óolale' mina'an ba'al ti'al u ts'áaik;

leti'e' tu k'áatchi'itaj ti' le aj-mool táak'ino' ba'axten ma' tu k'ubaj xixim ti'. Le aj-mool táak'ino' tu tsikbaltaj ti' yo'osal UzWitzHa ts'o'ok u kajal u jáastpajal u tuxta'al xixim yéetel u ts'o'oke' xu'ulul tu beetaj. Yéetel Mutule' óolak u máanso'ob u wi'ijil kíimilo'ob le máako'obo xano' jach táaytak u liik'siko'ob kaaj, le ajawo'obo' j-bino'ob t'aan yéetel Wak Chan Kawiil ka tu k'áato'ob ti' ka u tóose' (yáantej) le noj kaajalo'. Le awaj táankelemo' (j ajauil) tu t'aanaj le aj-ba'atelo'ob maya'obo' beyxan jujuntúulil máako'ob tu t'aanaj yéetel táankelem xi'ipalo'ob uti'al u beetiko'ob u ts'o'ok ba'atel (waj u ts'o'ok loobil).

Ti' u buluk (11) u wináal abrile' ti' u ja'abil 556 (9.6.2.1.11) Wak Chan Kawiil j-ok tu noj kaajil UzWitzHa ka t'óochpaj yéetel u mak bo'oybesajilo'ob (waj bo'oybesajil) Yaajau Te Kinich II. Wak Chan Kawiil tu t'aanaj u éetail ka tu ya'alaj ti' yo'osal u tóoksajil u noj kaajil Mutul, k'a'abéet u baykunaj u bo'otik u ti'ibil óolal, tumen ku k'a'anankunsiko'ob u máakilo'ob Mutul (k'a'abéetkunsiko'ob le máako'ob kaajano'ob tu noj

kaajil Mutul). Yaajau Te Kinich II ma' tu ch'impooltaji' ka tu ya'alaj ti'e' mixbik'iin u ch'aaik u yaayaaj kuxtal u kaajal. Ba'ale', Wak Chan Kawiil tu payalchi'ta'al yo'osal u k'aaba' u ts'aaaj óolal yéetel u alab óotsil (xóolaj u k'aat yo'osal u ts'aaaj óolal beyxan ti' u alab óotsil). Táantik u ya'alik le ba'ala', juntúul ts'uul máak yéetel u aj-kanáano'ob wa'atlajo'ob aktáan u molay k'atuno'ob ti' UxWitzHa ka tu ts'aajubao'ob tu tséel Yaajau Te Kinich II. Jump'éel pan yaan u boonil Kan ku líik'il yóok'olo'ob. Wak Chan Kawiil tun kikiláakil tu ko'il (waj tu k'uuxil), tu ta'akaj u pool u éetail yo'osal k'uub paach (waj k'uubilaj) yéetel jump'éel taaj awat (waj yaaj awat) ti'bantsil, tu pulubaj ba'atel (waj loobil) ti' u múuk'ilo'ob UxWitzHa; ba'ale' le aj-ba'atel maya'obo' yéetel le aj-kanáano'obo' tu je'elsoj le ba'atelo' (waj loobil). Le máako'obo' ti' che'ejtajo'ob beyxan tu yeuti'ko'ob u ajaw Mutul, ku pula'aj jojok'ki janal ti' (waj xtu' janal ti') ku ya'aliko'ob le je'elo' a ti'ibil óolal; ts'o'okole' Wak Chan Kawiil pu'uts' te noj kaajilo' yo'osal le t'oonkiisajilo'.

**Ti' u yáax k'iin u wináal Mayoe' tu ja'abil
562 (9.6.8.4.6) Kan, UxWitzHa yéetel Saal,
tu to'opolto'ob Mutul.**

U ajawo'ob ti' Kano' tu yilo'ob Mutul bix úuch u t'ona'ankunskubao'ob yo'osal le múul wi'ijilo'. Le wi'ijo' ma' u k'ajóoltik alab óotsil, yéetel u sajkil u xuupul le janalo'obo', Wak Chan Kawiile' tu k'amaj ya'abkach máako'ob tumen múuch'lajo'ob uti'al u ch'íint'aano'ob tu yo'osal.

Ba'ale' Kane' mina'anti' u seeba'anil. Ka túun, juntúulili u túumben ajaw j-na'ak tu k'áanche' Kan tu noj kaajil Dzibanche', Sky Witness (Ka'an...). Leti'e' juntúul táankelem paal ku kaxtik ki'ki'óolal yéetel nojbe'enil, lebeetike' ka tu yilaj táan u lúubul u noj kaajil Mutule', tu kaxtaj jump'éeel nun ba'al ma' talami'. Sky Witness (Ka'an...) tu meentaj jump'éeel t'aan ti' u ajawo'obo' uti'al u ch'áaiko'ob u ka'amat yéejo'ob. Aj Wosal ti' Saal yéetel Yaajau Te Kinich II Ti' UxWizHa tu núuko'ob; beyxan le jala'acho'obo' tu núuko'ob beyo' ti' Maasal, Xultun yéetel u láak'o'ob. Sky Witness (Ka'an) j-bin xíimbal yéetel u molay k'atuno'ob yo'osal u yilikubaj yéetel Yaajau

Te Knich II; ka ts'o'oke', xímbalnajo'ob tu taan Saal ti' u j-bino'ob tu beej Mutul. Ma' ila'ab u múuch' xímbal jach nojoch wa jach máan ki'ichkelem. Tuláakal láak'tsilo'ob ku jóok'olo'ob tu yotocho'ob yo'osal u yilo'ob le ajawo'. Tuláakal táankelem paalalo'ob tu macho'ob u nabche'ob yéetel ka múuch'kíiinsauba'ob yo'osal ma' sa'atiko'ob le nojbe'enilo'.

Tak tu ka'anal le naajil k'ujó', Wak Chan Kawiile' tu yu'ubaj tak tu naach yóok'ol kaab ku taaj yóok'ol leti'e'. Okolnaj ti' u naajil k'uj tu'ux muka'an u kiik ka tu t'áabaj jump'éel k'áak'. Tu xoot'ubaj yéetel tu ts'aaj u k'i'ik ti' jump'éel xéet' lu'um, yo'osal u ts'áaik tu'ux ku ts'áabal kíimenil. Boox buuts' tu chuupaj u naajil k'uj, ka'achij boox buuts'. Le ajawo' payalchi'najij, tu t'aanaj le buuts'o', yéetel ka j-binij tu'ux yaan u pixan u kiik. U ka'ana'an u wíinkilil ku meentik u taak u xeej, óolak u báanal tu k'íilkab síisil. Ma' táan u béeytal u yilik u kiik, ba'ale' u yoojel u kiike' ti' yaan te'elo'. Tu t'anaj ka tu ya'alajti' tu ok'om óolaltaj ti' u tuláakalo'ob, le jach k'aaso' tu meetaj yéetel tuláakal u chichil óolal, tumen tu jun

k'ulitaj juntúul máak tu naats'il. U lep'oolalo'ob tu ka'ach kíinsaj u paalal yéetel leti', ma' béeychah u ka t'aan beytuno' ka j-joop' yóok'ol. Ka túun tu yilaje' u juul k'iin báalame' ku meentik u chikpajal u wiinkilil u kiik te buuts'o'. U kiik tu ya'alaje' leba'ax k'a'abéet u meenta'al sáam meeta'ak, ma' u béeytal u nup'intaj te k'iintajo'. Leti'e' tu ya'alajti' ken luubuk le báalam k'iino' ti' ak'bal naj, yáan u kíimil, beyxan Mutul. Tu ya'alajti' k'aana'an u báaxtik u ju'un k'aylaj, tumen beyo' tuláakal máak yaan u yojeltiko'ob bix nojochnaji' yéetel bix lúub Mutul, beyxan u kuxtal yéetel bix yúuchul u kíimij. Wak Chan Kawiile' tu péeksaj u pool ba'ale' mix ba'al tu ka'a ya'alaj, tu yu'ububaj tu junal. Leti'e' tu yilaj bix u che'ej u kiik yéetel bix tu ti'ch'aj u k'abo'ob yo'osal u kuxkintik u yóol. Leti'e' taak u chukpachtik u yoochel tu kiik táan u bin sa'atal te buuts'o' ku bin ka'anal. Te najo' tu'ux mix máak yaani' tu ya'alaj jach u yaabiltmaj; leti'' u yáaxil ku ya'alik le ba'alo'oba'.

Wak Chan Kawiile' j-jóok'ij tu naajil k'uj; tak tu ka'anal múul ku cha'anti'k bix ku naats'a'al tuláakal

molay k'atuno'ob te yóok'ol kaab maya tak tu xaamanil jump'éel amal jool tu chuunil-beejo'ob Mutul. Je'exbix -káaj yu'uba'al le baako'ob te ka'analo', Wak Chan Kawiile' tu jóok'saj u ka'amat yéet te eep'o'o'bo' tu taanil le k'an saasil ku tupik báalam k'iine'. Múuch'lajij yéetel le p'íit máako'ob alab u yóol yéetel tu pa'ato'ob tu nojolil jool ti' Mutul. Leti'obe' u bukinmo'ob uts ti' nook'o'ob ba'atelil, jujuntúul ku yaanta'al ti''ob u múuk' ba'alche'e' u k'ajóolti'ko'ob, ku ch'iko'ob u k'ewel ba'alche' bey jump'el kanook'e yéetel u polo'ob bey jump'éel xaaxetil tso'otse.l.ba'ale', ti' yaan tu junalo'ob chéen ba'ale' le aj kanáan beej yéetel le aj-k'oso'ob ts'o'ok p'ati'ko'ob le noj kaajalo' tak u aj-kaansajo'ob.

Le k'atuno tu naats'ubaj yéetel núu-ba'ateltaj tu joolil xaaman. Yéete le iiko' chokwoj yéetel jets'tal, Wak Chan Kawiile' tu yilaj Yaajau Te Kinich II tu tsoolilo'ob, chéen ba'ale' mix ba'al tu ya'alaj. Ts'o'oke', béeychaj u yilik u k'uuxtaambal ti' jump'éel nojoch k'áanche ku kuchik u oochel ti'al jump'eel báalam, le táankelem Kan ajawil, Sky

Witness kulukbalij. Le ajaw tu yilaj le kaabalo', ka tu cha'antaj óotsil k'aas yaalajil ti' noj kaajilo' yéetel jump'éeel peeksil tu k'a, le aj-paax -káajo'ob u paax u ju'umil yo'osal le kiblajo'.

Wak Chan Kawiil ma' ka'a suutnaji'. Ka j-káas u xíimbal yo'olal u núuk-ba'ateltik yéetel le molay k'atuno'obo' ku taalo'ob tu yiknal. U yooko'ob j-káajal u xíimbalo'ob chiich: yéetel tooj óolal tu puksi'ik'ale', leti'e' tu ta'akubaj tambal yéetel aj-ba'atelo'ob ka tu machaj le k'alabil chéen ch'áabil ka tu yilubaj je'exbix aj-cha'anil ti' le ba'ax ku máak'antik. U yaat óolal le jolkano'obe' jach ya'ab u jets' óolalil, ka j-líik'ilo'ob tu tsool ka tu kuucho'ob yéetel ba'atel áawatilo'o. Wak Chan Kawiile' tu yilaj bix u molay k'atuno'ob táan u bin u sa'atal tu paach; ka tu yilaj u yich Yaajau Te Kinich Iie' tu yóotaj u ch'a'paachtik chéen ba'ale' ma' páajchajij ka chichankúunsa'abij yéetel tséela'ab u n'ukulil ba'ateel, ka xola'abij. Bisa'abij tu noj naajil jala'achil tu'ux je'el u páajtal yilik u noj kaajal Mutul táan u toopol tumen u k'uuxtaambalo'ob. Le máako'ob mina'an u nukulil ba'atel beyxan mixtan u béeytal u

kanáanko'ob u nayo'ob wa tu junalo'ob.

Wak Chan Kawiil e'esa'ab ti' Sky Witness, Aj Wosal yéetel Yaajau Kinich Iie', te suutuko' tu chaajo'ob u k'áatik ma' ka kíinsa'ak, ba'ale' le ajawo' tu ya'alaj mix yáan u beetik, ku k'áatik ka kíinsa'ak ket u tsikbe'enil. Sky Witnessse' tu ya'alaj ti' Wak Chan Kawiil yáan u kíimil te k'iin' beyxan u noj kaajill Mutul yaan u kíimil yéetel leti' yo'olal úuch u toopol. Le pak'o' yéetel éets'-pak'-wíinkilal u ts'íibmaj u kuxtal u yúuchben máako'ob yéetel láak'tsilil yaan u tu'upul. Le áanalteo'obo' yaanti' ts'íibo'ob ti' ts'áancheek yéetel k'ak'aas ba'alo'ob, ta'akil tsikbal yéetel tsikbalo'ob yéetel kujo'ob, tuláakal yáan u too'ka'al. 200 ja'abo'ob ka'achile', u yúuchben máako'ob ti' Wak Chan Kawiil ts'o'ok ka'ach u k'uchlo'ob tak Teoti'huacan yo'olal u jo'olpóopsik kaajil maya'ob yéetel ts'o'ok ka'ach páajchaj u na'aksiko'ob Mutul yéetel u lu'umil maya tak te nojbe'enilo'. Le k'iino' yaan u p'aatal bey u ts'o'ok le nojoch xíimbalo' beyxan Mutul yáan u sa'atal te yóok'ol kab0', yéetel ken máan le k'iino' yáan u tu'ubsiko'ob, chéen yáan u k'a'ajsa'al u

nojbe'enil ti' Kan.

Ka túun, Sky Witness ts'áaj u ti' u jolkano'ob ti'al u topo'ob le noj kaajilo'. Wak Chan Kawiil yéetel le máako'obe' tu cha'antajo'ob bix le nojoch éets'-pak'wíinkila ku sutikubaj bey yaalal tuunich yéetel luubulo'ob tak te lu'umo'; bix jach ya'abkach áanalte'ob ku tóokalo'ob yéetel bix u bin le buuts' te ka'analo'yéetel. Balam K'iine' j-lúub te lu'umo' yéetel Wak Chan Kawiil tu yilaj je'exbix tu bisa'al te kaabalo' le lu'umo'. Ka túun k'alaj u yich yo'osal u yookol tu laaj kaab. Ka tu chaantaj le ts'oysaj chukanij, Sky Winesse' tu ya'alaj ba'ax ken u beetik le Yaajau Te Kinicho' lemáax tu machaj u k'aaxil u tso'otseel u pool yéetel tu ch'akaj chéen jumpuul yéetel jump'eel si'intun báat.

Le k'atuno'ob j-jóok'o'ob te noj kaajalo' yéetel jump'éeel kaaj táan u kíimil tu paach. U pixan Mutule' j-na'ak te ka'analo' bey buuts' yéetel ta'an, beyxan u ts'o'ok u léembalil ti' le báalam k'iino' tu t'abaj jump'éeel sáasil ku péek yéetel ma' jets'ta'al ichil jump'éeel k'aasa'an kíimil yáaxil ti' u jaanta'al tumen le kano' bixa'an yéetel buuts'. Le áak'abo' ku

ch'áaik jujump'éeel lu'umil, tuláakal jool ts'ono'ot ti'
le kaajo'. Le molay k'atuno'ob ti' Kane' tu
pulubajo'ob ichil jum'p'éeel ch'e'em, jump'éeel
úuchben tuunich, leba'ax, junteenake', jump'éeel
lakam tun yaan u yich yéetel u k'aylaj ti' Wak Chan
Kawiil..

Lekéen u yu'ubiko'ob le wi'ijo', le kaajnáalo'ob
Mutul k'a'abéetchaj u bin tu láak' kaajo'ob yo'osal u
yaantal uts kuxtal yéetel jets'tal óol. Mutul j-p'aatij
bey jump'éeel óotsil lu'umil-ajaw. Nojoch le kaajo'
ti'al u kanáanta'al, lebeetik xuump'aatabij, chéen
ba'ale' le chúumuk kaajile' ma';

u yaalabo' j-ch'áabij tumen le k'áaxo ti' u laak'
133 ja'abo'ob táan u taal...

Maya t'aan	Español
A'al	Nombrar
A'al wa jaaj	Alegar
Áakam/yáajóol	Lamento
Áantaj kajnáal	Defensas
Aj ba'ate'el	Guerrero
Aj bisaj t'aanilo'ob	Mensajero
Aj chukul íik'	Ansioso
Aj k'a'tun wíinik	Jefe militar
Aj k'íin	Sacerdote
Aj kanáan beej	Guardia
Aj koonolo'ob	Comerciantes
Aj xíimbal	Peregrino
Aj-bíist'áan	Emisarios
Aj-cha'anil máako'ob	Espectador
Aj-k'oos	Sirvientes
Aj-k'uben meyajil	Gerente
Aj-k'úub-t'áan	Embajador

Aj-kanan	Guardaespaldas
Aj-mool táak'in	Colector de impuestos
Ajaw, Nojoch jala'ach	Rey
Ajmeyaj ti' jaalach, Tankabil wiinik	Cortesano
Alab óol	Esperanza
Alab ootsil, Ma' tuusil.	Lealtad
Alabóol	Fe
Awat Che'ej	Carcajada
Ba'a paach	Periferia
Ba'ate'el	Agresión
Babal k'áat	Insistencia
Baksajil	Conquista
Balts'am	Actor
Béelankil	Administrador
Beelil koonol	Canal comercial
Beet óol, Meyaj óol	Actuación
Belil le ja'	Conexión ribereña

Biin úuchuk	Futuro
Bo'ol yo'osal a koonol ma'alob	Cuota
Bo'olil kaaj	Impuestos
Bo'oybesaj	Mantener
Bona'anpak'	Fresco
Boonil	Pigmento
Boonil chaak	Carmesí
Ch'áak che'	Camilla
Ch'alik, makenjal	Aprovechado
Ch'atojil	Venganza
Ch'éench'enki'	Enmudecida
Ch'i'ibal	Dinastía
Ch'i'ibal	Linaje
Ch'i'ibal	Clan
Ch'íijil	Florecer
Cha'anil/k'íimbesaj	Espectáculo
Cha'anilo'ob	Festividades

Chaambéelil	Lentamente
Cháambelil	Suavemente
Chak say	Arriera (hormiga)
Chakjope'en	Rojo escarlata
Chan kaaj	Aldea
Cheek	Cicatriz
Chichankuun	Subestimar
Chíichnak	Desesperado
Chokoj pool	Libertinaje
Chuuk	Arrestar
Chúumukil	Acrópolis
Chuuy	Tejer
Eeb	Escalinata
Éeb meyajil	Rango
Éejoch'e'en	Penumbra
Eek'	Estrella
Éets'	Imitación
Éets' wíinkilal	Monumento

Hulte', k'alabil che', k'o,	Lanza
Tsopche', nabche'	
Its'atil ti' pool	Habilidades de estrategias
Ix-nojoch jala'ach	Reina
Ixi'im	Granos
Jaaj óolil	Jurar
Jaajil óolal	Legítimamente
Jáalk'ab	Liberar
Jach t'aaan	Juramento
Jach yaaj óolil	Compulsivo
Jak' óolal	Emoción
Jak'aj óol	Estupefacto
Jala'ach	Gobernante
Jala'ach wíinik	Líder
Jejelas much maáko'ob	Facción
Jets' óol/Úuy t'áan	Disciplina
Jo'olpóop	Gobernar
Jolkan	Holcán (Guerrero)

Jomlil	Cueva
Jóok'ol	Emerger
Ju'unil ts'o'okol beel (íicham, atan)	Título de consorte
Jun múuch' k'atun wíiniko'ob	Campaña militar
Junsajóol	Enamorar
Júul k'íin	Destello (de sol)
Juum t'aan	Rumores
K'áanche'-ajaw, Ajawil-kisibche'	Trono
K'a'asajil	Recuerdo
k'aak'aasmáako'	Tirano
K'aam	Hospedaje
K'aam pool	Almohada
K'aamaj	Reconocer
K'aas	Inapropiado
K'aas tse'ek t'aan	Discurso alarmista
K'aasil	Fealdad
K'áatal	Empalado (atravesado)

K'áax	Campo
K'aax nak'	Yugo
K'aax t'aan	Alianzas
K'ajóolal	Noción
K'at	Vasija
K'aylay, siyan, K'aylaj	Historia
K'eban tuukul	Aberración
K'eex Ajaw	Heredero
K'exulan, Úuchul	Suceder
K'i'ik'che' wóolis	Pelota de gaucho (hule)
K'i'ixi kay	Spondylus (tipo de concha marina)
K'iimbesaj	Fiesta
K'íimbesaj	Solemne
K'iimbesaj	Celebrar
K'íimbesaj	Ceremonial
K'iinbesaj, cha'an	Jolgorio
K'iwíik	Plaza

K' uub	Consagrar
K' uuben	Tributo
K' uubilaj	Traición
K' uxtaanbalo' ob	Enemigo
Ka a' al	Reiterar
Ka' a okol	Reincorporarse
Ka' amat yeej	Espada
Ka' anal kúuchil	Palco
Ka' anal óolil	Altivez
Kaas-bíin	Emprender el viaje
Kanan	Pretención
Ki' ichkelem	Ostentoso
Ki' ichkelen máak	Galán
Ki' imakkúusikbaj	Complaciendose
Ki' ki' óolal	Popularidad
Kibljaj, k' óoch	Operación(militar)
Ko' ojil	Aranceles
Kolnáal	Campesino

Koolnáal	Granjero
Ku'upul íik'	Asfixia
Kúuchil balts'amil	Escenario
Kuuchil koonol	Mercado
Kuuchil wenel ajaw	Recámara real
Kúuchil-ajaw	Salón real
Kúumche'	Granero
Kuxkintaj óol	Consolar
La'abal kaaj, júutul	Deplorable
Laap'	Embestir
Lakam	Estandarte
Lakam tun	Estela
Léetsbal	Resplandor
Líik'il ba'ate'elil	Rebelión
Loob	Mártir
Loob,ilálalil	Desgracia
Loobil (K'askúunaj), Jaats'	Ataque
Loolob t'aan, K'ak'aas t'aan	Maldecir

Loox	Asestar
Lu'um-ajawil	Reino
Ma' béeytal u síijik paal.	Estéril
Ma' chuka'an óolali'	Parcialmente
Ma'alob k'iintaj	Buena suerte
Máak yaan u muuk' u t'aan	Figura de poder
Mayak che'il weenel	Catre
Mejen ba'abal ya'ax ko'oj	Joyas de verde jade
Mina'anil	Ausencia
Molay k'atuno'ob	Ejercito
Mu'ul	Pirámide
Muk'yaj	Sufrir
Múuch' xíimbal.	Procesión
Muuch' meyaj	Lazo
Múuch' taambal, Múuch'	Consejo
Múuch' tsikbal	Cámara real
Múuch'-tuukulo'ob	Plan
Múuch'kíins	Unir

Muuk	Sepultado
Muuk' óolalil	Fortaleza
Múuk'a'an wíinkilil	Atlético
Muul Wi'ijil	Hambruna
Na'ak óol	Agobiar
Na'akal	Ascension
Na'aks	Elogiar
Na'aksa'al	Ascendido (promovido)
Na'at	Intelecto
Na'at	Inteligencia
Naaj	Choza
Náajal	Ganancias
Nak' ka'an, Chuun ka'an, Siyan ka'an	Horizonte
Nen óol	Meditar
Níikil	Desmoronar
Nikte'	Flor silvestre
Noj ba'al waj nojoch ba'al	Supremo

Noj ba'ate'el	Guerra
Muul ba'ate'el	
Noj kaaj	Capital
Noj Naajil Jala'ach	Palacio
Noj yajil, yáat óolal	Celo
Nojba'alkuntikubáa	Pavonearse
Nojbail, Tsikbail	Orgullo
Nojbe'enil	Gloria
Nojochil	Grandeza
Nook'il-ch'éenebil	Cortina
Nu'ukulil ba'ate'el	Armas
Numkinsaj	Sumisión
Oochel	Sombra
Ookol	Penetrar
Óol	ímpetu
P'oktap'ok	Juego de pelota
P'aat	Sucumbir (sucumbido)
P'aat t'aan	Recomendar

P'aatal	Remanente
P'olmal, Meyajilo'ob	Negocio
P'uja'an	Encolerizado
P'uuj	Ira
P'uulut	Bracero (incensario)
Pa' muuk'	Vencer
Páajtal	Poder
Páajtalil	Acceder
Páajtalil	Capacidad
Páajtalil	Habilidades
Paakat	Observar
Paaklam muuk'	Belicoso
Paaklan koonol Koonol	Comercio
Páayalchi'	Oración
Pak'sajkil	Correr el riesgo
Palbil, Paaliltsil	Esclavo
pasel	Refugio
Péeksil	Noticia

Pets', kanan	Control
Pets'la'ankaaj	Siervos
Piits'	Algodón
Pits'il k'aam pool	Almoadas de algodón
Pixan	Espíritu
Poon	Copal
Sa'as si'ipil, sa'as k'eeban	Perdón
Sa'atal	Desvanecer
Sáasilil	Esplendor/resplandor
Sáaskun	Iluminar
Sajakkunsajil	Amenaza
Sajbe'en	Peligroso
Sajkúunsik	Aterrorizar
Sajlu'um	Cobarde
Seen tuukul	Paranoico
Si'intun	Obsidiana
Síis óol	Refrescar
Sóol che'	Corteza

Suut	Convertir
Suut pachil	Retroceder
T'o'ona'an	Débil
Ma' muuk'il	
T'oot'oochki	Resistente
Ta'ak tsikbal	Secreto
Ta'an	Estuco
Taak u xej	Náusea
Táakubaj, júulkubaj, okskubaj	Intromisión
Táanil k'áanche' ajaw	Corte (real)
Takche'ejta'al	Desestimar
Talamil	Adversidad
Tat	Creoso
Tia'alitik	Apoderar
To'opol, lúukbesaj	Derrotar
Tomoxchi'	Predicción
Toojolch'intik	Expulsar
Tóoksaj, áant	Salvar

Ts'áabsaj (k'intah)	Destino
Ts'áaj	Verter
Ts'áaj óolal	Afecto, fervor, devoción, atención
Ts'áaj óolal	Cariño
Ts'áaj-tuukulil	Propuesta
Ts'áanchek, Ts'áanchak'	Triunfo
Ts'íibol o poochtal	Ambición
Ts'íibolal	Deseo
Ts'oysaj	Victoria
Tsáaypachil	Séquito
Tseel	Mitigar
Tseel	Repeler
Tsíikbe'enil	Respeto
Tsikbail	Erguido
Tsikbal yáax ti'	Conspirar
Tsikbe'en	Honor
Tsool ts'íib, nu'uksaj	Información

Tsool xikin	Consejo (Dar consejo)
Tu'u	Fétido
Tu'ubs	Imperante
Tu'ux ku ts'áabal kimen.	Urna
Tunk'ul	Tambor
Tuukul	Considerar
Tuus	Fingir
Tuusnáal	Mentiroso
U beeta'al jaajil	Hacer realidad
U jaats' k'áanab yéetel u ja'i'	Embate
U jeel máak	Sucesor
U jóok'ol táanil máak	Prosperidad
U naajil k'uj	Templo
U wíinkilil ajaw	Gente del reino
U xuul talamilo'ob	Abismo de la decadencia
U xuulil kaaj	Ciudad fronteriza
U ya'ala'aj ba'ax ku yúuchul táanil	Profecía

U yaal Ajaw, Paalil nojoch jala'ach	Príncipe
Uts beelil	Suerte
Úuchik	Probablemente
Úuy t'áan wiinik	Audiencia pública
Weenel, chíilaji', je'elskubaj	Letargo
Wi'ij óolal	Apetito
Winikile' (x-ch'úup wa xíib)	Género
Wooj, e'esajil	Símbolos
X-ko'olel	Dama
Xaak	Canastas
Xéet', Xiix, P'uuyilil	Migaja
Xiimbal	Deambular
Xiimbal, máan	Aventurar
Xix mukuuytal	Escalofrío
Xixim	Conchas marinas
Xoot óol, bo'olil si'ipil	Castigo
Xooteb túunich	Cuchillos de pedernal

Xoxot' che' (Mejen)	Tablilla
Xu'ulul iik'	Sofocarse
Xuul	Limitación
Xuul pak'	Cornisa
Xuuxo'ob	Ocarina
Ya'abach	Multitud
Ya'abach Janal	Festín
Yaajil	Dolencia
Yáax t'aan	Indicio
Yaayantik	Exigir
Yala'	Resto
Yet núup'ul	Vinculado
Yóok'ol kaaj	Cúspide
Yúul	Alisar